

ATT INTE BACKA IN I FRAMTIDEN

**En kvalitativ intervjustudie av audiovisuella
mediers roll och funktion vid svenska folkbibliotek**

Emil Fältman

Examensarbete (30 högskolepoäng) i biblioteks- och informationsvetenskap för
masterexamen inom ABM-masterprogrammet vid Lunds universitet.

Handledare: Pelle Snickars

År: 2023

Title

To not backtrack into the future: a qualitative interview study regarding the roles and functions of audio-visual mediums at public libraries in Sweden

Abstract

Beginning in the late 20th century, public libraries in Sweden have been offering its patrons the opportunity to check out films just as they would books. Taking place over the last decade, however, the methods by which we predominantly consume films have gone through major changes – mainly caused by our increased digital presence and, more importantly, the extensive development of popular streaming services. To keep up with these changes, libraries are becoming increasingly dependent on streaming services made specifically for them, namely Cineasterna and Viddla. To inquire about the ways in which these changes have affected the presence of audio-visual media at public libraries, I have conducted interviews with librarians at five libraries in Sweden regarding their current and historical audio-visual collection as well as their thoughts and opinions on the medium as a whole.

Having analysed the results of these interviews through the lens of S. R. Ranganathan's seminal work *The Five Laws of Library Science*, I have concluded that audio-visual media do indeed play a significantly different role in libraries today than they did before the presence of streaming services. While all libraries taking part in my research still have a physical film collection, most were hesitant in acquiring new films and none were planning on increasing their acquisition in the future. Additionally, films were regarded as less important than books, and generally seen as a bonus more than a primary medium of relevance. Comparing these findings to previous research, one can conclude that streaming services in libraries can be seen as the logical next step for libraries to take, especially regarding the wants and needs of its patrons. However, many researchers believe that libraries should maintain a physical film collection seeing as this provides a way for the library to take control of the films it provides and ensures that the collection is relevant for the community it serves.

Keywords

Library, public library, audio-visual media, film, streaming, digitalization, S. R. Ranganathan

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 Inledning och forskningsproblem.....	4
1.1 Syfte och frågeställningar	7
1.2 Disposition	9
2 Tidigare forskning.....	10
3 Bakgrund.....	18
3.1 Utopiska visioner	18
3.2 Filmen gör sitt intåg	20
3.3 Normalisering och nya format	23
3.4 Tiden efter millennieskiftet.....	24
4 Metod och material	26
4.1 Intervju som metod	26
4.2 Medie- och biblioteksplaner – samt analysmetod.....	28
4.3 Urval, avgränsning och generaliserbarhet.....	30
5 Teoretiskt ramverk	32
6 Resultat och analys.....	38
6.1 Filmens roll och nutida funktion på folkbibliotek	38
6.2 Den digitala utvecklingen av audiovisuella medier på folkbibliotek.....	48
6.3 Kvalitet och urvalskriterier	54
6.4 Historiska och framtida utvecklingar	59
7 Diskussion	65
7.1 Slutsatser	66
7.2 Vidare forskning	69
Bilagor	70
Bilaga 1: Beskrivning av informanter	70
Aden & Anno, Helsingborgs stadsbibliotek	70
Billie, Hässleholms stadsbibliotek	70
Camille, Höörs bibliotek.....	70
Dana, Malmö stadsbibliotek	71
Eli, Simrishamns bibliotek.....	71
Bilaga 2: Etiska överväganden.....	72
Bilaga 3: Introducerande mejl till informanter	74
Litteraturförteckning.....	75

1 Inledning och forskningsproblem

Det bör inte vara kontroversiellt att påstå att biblioteket är en institution som förknippas med böcker. I verkligheten innehåller de allra flesta bibliotek medier i flera olika kategorier, med allt från dagstidningar till tidskrifter, datorspel, cd-skivor och filmer. Bredden i utbudet kan förstås som ett uttryck för bibliotekens demokratiska samhällsuppdrag om att vara ett alternativ till den kommersiella marknaden och tillgodose allmänheten med fri tillgång till kunskap, kultur och bildning i alla dess former. Redan 1949 kunde man i den offentliga utredningen *Folk- och skolbibliotek* (SOU 1949:28) läsa att:

Folkbiblioteken skall fylla sin uppgift genom att till medborgarnas förfogande kostnadsfritt ställa böcker och annat material för förmedling av tankar och idéer: tidskrifter, tidningar, kartor, bilder, film, grammofonskivor.

SOU 1949:28 (1949, s 43)

Ännu i dag skildras spår av detta resonemang i bibliotekslagens 2 §: ”Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning *samt kulturell verksamhet i övrigt*” (SFS 2013:801, min kursiv.). Även den nationella biblioteksstrategin – som har utformats för att ge landets bibliotek en gemensam utvecklingsstrategi och alltså har viss bäring för den svenska biblioteksidentiteten – fastställer att biblioteken är ”en plats för samlingar, såväl av tryckt som audiovisuellt och digitalt material” (Kulturdepartementet 2022, s 4).

Trots att tillhandahållandet av andra medier än böcker alltså kan betraktas som en inte oviktig del i bibliotekets uppdrag, finns det idag tendenser både innanför och utanför dess ramar som har konsekvenser för hur detta uppdrag realiserar. Mycket av detta kan härledas till framväxten av internet i kombination med storskaliga digitala satsningar, vars effekter har inneburit att mycket av det vi förknippar med ett bibliotek numera har en digital motsvarighet, där allt från referensarbete, till informationssökning, inköp och gallring finns representerat. Även bibliotekens mediebestånd speglar denna utveckling och medier i fysisk manifestation får i allt högre utsträckning dela utrymme med digitala motsvarigheter.

Förändringarna i bibliotekens mediebestånd löper parallellt med förändrade medievanor i samhället i stort. Nya sätt att konsumera litteratur, film, musik och tv har under hela 2000-talet vunnit terräng och det är inte längre givet att vi läser romaner och lyssnar på musik genom fysiska böcker och cd-skivor. Förändringarna är del av en större digitalisering av informations- och medielandskapet, där den privata och offentliga sektorn på kort tid har förändrats för att anpassas till en vardag som mer och mer kommit att ägnas online. Pelle Snickars beskriver detta som ett *trippelt paradigmskifte*, “där personlig kommunikation, massmedia och informationsekonomin genomgått så stora förändringar att tidigare uppfattningar om dem inte längre är meningsfulla” (Snickars 2014, s 16).

Ett område där utvecklingen har varit särskilt påtaglig är i vårt sätt att konsumera film, vilket har utvecklats från en primärt kollektiv handling till en alltmer individuell sådan. Biografernas dominans som medium för filmvisning har sedan andra halvan av 1900-talet utmanats av såväl televisionen, som videofilmen och så småningom dvd- och bluray-skivan. Nu börjar även de fysiska medieformaten fasas ut till förmån för strömmande motsvarigheter som Netflix och SVT Play – och detta i rask fart. Enligt den årliga undersökningen *Svenskarna och internet* använde 60 procent av landets befolkning olika playtjänster och strömmande videotjänster varje vecka 2022. Motsvarande siffra 2014 var 30 procent (Internetstiftelsen 2022, s 132; Findahl & Davidsson 2014, s 61).

Det gradvisa skiftet från fysisk till strömmande filmkonsumtion avspeglas även i landets folkbibliotek. Audiovisuella medier har sedan flera årtionden tillbaka haft en trygg position på biblioteken och är ett för många givet inslag i dess mediebestånd. I takt med att våra medievanor förändrats har däremot cirkulationen av dessa fysiska medier kommit att förändras drastiskt. Faktum är att nyförvärvet av filmer på fysisk bärare vid Sveriges folkbibliotek minskade med 77 procent mellan 2015–2022, från 42 310 till 9 725. Samma period såg även en nedgång i utlån av material inom kategorin ”Film, tv, radio på fysisk bärare” från strax över två miljoner år 2016, till drygt 650 tusen år 2022 (Kungliga biblioteket 2022; Ranemo & Mattsson 2021).

Att påstå att film på fysisk bärare är på utgång eller irrelevanta för biblioteken vore däremot en överdrift, åtminstone i dagsläget. Likaså är det ett försummande av de målgrupper som av olika skäl föredrar att konsumera medier på fysisk bärare. Men för att anpassa sig efter de förändringar som den gradvisa övergången till digital mediekonsumtion har inneburit och för att bibehålla bibliotekets relevans som plats i ett digitalt samhälle, har biblioteken behövt ta ställning till de förutsättningar som dessa förändringar innebär och anpassa utbudet därefter. Den successiva minskningen av fysiska filmer till utlån är ett exempel; ett annat är erbjudandet av filmströmningstjänsterna Cineasterna och Viddla som komplement eller ersättning för ett befintligt filmutbud.¹

Filmströmningstjänster utformade för folkbibliotek är inget nytt fenomen i ett internationellt sammanhang och utvecklingen av dem har gjort det möjligt för biblioteken att nå ut med sitt filmbestånd till de ständigt växande målgrupper som helt eller delvis konsumerar film digitalt. Även om det troligtvis är för tidigt att prata om ett fysiskt filmbestånd till utlån som en produkt av det förflutna, går det inte att kringgå det faktum att utvecklingen ditåt går i rask fart.

Frågan är om det svenska biblioteksväsendet har haft möjlighet att reflektera över utvecklingen. Den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen pekar entydigt på att ämnet inte har aktualiserats i den mån som utvecklingen av andra e-medier har gjort, exempelvis e-böcker. Film i allmänhet och strömmande film i synnerhet tar sällan plats i forskning eller debatt rörande Sveriges folkbibliotek. Ändå finns det frågor som behöver begrundas för att förstå vart utvecklingen är på väg och vilka effekter detta får på användaren och på biblioteket som institution.

¹ Tillgången till den kategori som KB benämner "Licenserade databaser film, tv, interaktiva kurser" har ökat från 23 stycken på landets folkbibliotek år 2015, till 295 stycken år 2021 (Kungliga Biblioteken 2015; Ranemo & Mattsson 2021).

1.1 Syfte och frågeställningar

Svenskarnas medievanor har förändrats snabbt på senare år och landets folkbibliotek har stundvis haft svårt för att hantera denna förändring. Denna masteruppsats ämnar därför utforska det nutida samspelet mellan audiovisuella medier och svenska folkbibliotek.² Syftet är att skapa en förståelse för hur folkbibliotek idag förhåller sig till och arbetar med sitt filmbestånd i tider av förändrade medievanor och digital utveckling. Detta genom att skapa en verksamhetsnära inblick i förutsättningarna för, arbetet med och inställningarna till närvaron av såväl fysisk som strömmande film vid ett urval skånska folkbibliotek.

Undersökningen är kvalitativt inriktad och har formen av en intervjustudie. Målet med intervjuerna är att få korn på verkamma bibliotekariers föreställningar och attityder till fysisk och strömmande film på folkbibliotek. Intervjuutsagorna har kompletterats av formuleringar rörande medierna såsom de förekommer i dokument med koppling till bibliotekets verksamhet. I analysen av materialet har en tolkning av Shiyali Ramamrita Ranganathans *The five laws of library science* – ursprungligen publicerad 1931 – tillämpats för att skapa en förståelse för hur de undersökta biblioteken förhåller sig till, arbetar med och motiverar sitt audiovisuella mediebestånd samt vilka eventuella effekter och konsekvenser detta får för biblioteket självt och dess användare.

Undersökningen riktar ett särskilt intresse mot hur bibliotekens arbete med audiovisuella medier kan förstås i relation till folkbibliotekens samhällsuppdrag som förmedlare och tillgängliggörare av fri kultur och bildning. Detta mot bakgrund av bibliotekens mediebeståndsutveckling som ett uttryck för den digitala transformationen av samhället men också mot Covid-19-pandemin, vars restriktioner innebar att stora delar av samhället stängdes ner och att digitala kanaler och resurser fick en alltmer påtaglig närvaro i studier, arbetsliv och fritid.

² I denna uppsats återkommer jag regelbundet till begreppet ”audiovisuella medier”. I Kungliga Bibliotekets definition av detta begrepp ryms film, tv och video men även musik, radio och datorspel. Min användning av begreppet går tillbaka till en smalare definition som endast inbegriper medieformat som använder ljud och bild tillsammans och som bland annat Nationalencyklopedin hänger sig åt: ”*audiovisuell*, som har att göra med hörseln och synen; förkortas ofta AV” (Nationalencyklopedin u.å.). Denna definition samlar filmer i både fysiska och digitala format samt eventuella tv-serier som förekommer på biblioteken.

Till sist vill jag med denna uppsats bidra till att skissera den historiska utvecklingen av audiovisuella mediers roll och funktion på Sveriges folkbibliotek. Uppsatsen innehåller därför en genomgång av filmens närvaro på biblioteken såsom den har utvecklats från mitten av 1900-talet fram till idag. Denna genomgång och den tematik som däri berörs, ställs i relation till de slutsatser som jag drar utifrån min empiriska undersökning. Målet med genomgången är att visa på hur tendenser i dagens arbete med, och förhållningssätt till, mediet går tillbaka till diskussioner som präglade film på bibliotek i årtionden. Jag vill också använda denna historiska skildring för att diskutera om övergången till strömmande film på bekostnad av fysisk film eventuellt står i konflikt med de arbeten och visioner som låg till grund för filmens introduktion på biblioteken från första början.

Undersökningens syfte kan sammanfattas i följande forskningsfrågor:

1. Vilken roll och funktion tillskrivs audiovisuella medier på folkbibliotek?
2. Hur arbetar biblioteken med sitt audiovisuella mediebestånd idag? Hur skiljer sig detta från förr?
3. Hur har den digitala medieutvecklingen påverkat bibliotekens arbete med, och förhållningssätt till, sitt audiovisuella mediebestånd?

1.2 Disposition

Efter detta inledande kapitel, som har inringat uppsatsens syfte och avgränsning, följer en litteraturöversikt av de ämnen inom vilka min studie placerar sig. Översikten är tudelad och består dels av en genomgång av relevant forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap, dels en historisk tillbakablick över hur filmmediet har utvecklats på landets folkbibliotek. Forskningsläget skildrar hur frågan om filmens historiska och nutida roll har tagit sig uttryck på framför allt nordamerikanska bibliotek. Jag lyfter även exempel på hur frågan har aktualiserats av tidigare studenter i Sverige.

Därefter presenteras uppsatsens empiriska material och de metoder som har använts för att samla in och bearbeta detta. Avsnittet beskriver hur jag har förberett, genomfört och bearbetat de intervjuer som ligger till grund för undersökningens empiriska material. Metodkapitlet efterföljs av en beskrivning av det teoretiska ramverk som kommer tillämpas på materialet. Ramverket består till övervägande del av S. R. Ranganathans *Five laws of library science*, vars innebörder de undersökta bibliotekens arbete med och förhållningssätt till sitt audiovisuella mediebestånd kommer jämföras med.

Uppsatsens sista två kapitel ägnas åt en redovisning och diskussion av dess resultat. I kapitlet Resultat och analys tematiserar och analyserar jag uppsatsens empiriska material. Materialet analyseras löpande utifrån uppsatsens teoretiska ramverk och den tidigare forskningen. Resultaten sammanfattas därefter i ett avslutande kapitel, där jag även besvarar uppsatsens frågeställningar.

2 Tidigare forskning

Följande kapitel presenterar valda delar av forskningsläget för de ämnen inom vilka uppsatsen placerar sig. Översikten presenterar litteratur som berör förekomsten av audiovisuella medier på bibliotek och lyfter forskning som har publicerat inom en svensk och en internationell kontext.³ För att få insyn i det internationella forskningsläget har jag använt kombinationer av sökorden ”film”, ”video”, ”streaming”, ”audio visual” och ”movie/s” tillsammans med ”library”. Då merparten av resultaten uppehåller sig vid frågor om urval och digital beståndsutveckling, är det också kring dessa ämnen som forskningsöversikten huvudsakligen kommer kretsa. Det ska inledningsvis tilläggas att delar av forskningsläget är publicerat för ett antal år sedan – och givet en snabb digital utveckling inte minst av strömmande film, är de inte alltid helt relevanta i sina slutsatser. Icke desto mindre har de tagit fasta på punkter där forskningen tangerar mitt eget syfte och lyft slutsatser som berör detta.

Till vilken grad ska biblioteksanvändarnas efterfrågan och smak styra bibliotekens mediebestånd? Denna fråga har intresserat Evren Bay Sengul et al. (2010), som i artikeln ”Movies in Public Libraries: A Checklist Comparison with Internet Movie Database Recommendations” undersöker vilka filmer som återkommer vid folkbibliotek i USA och vilka mönster dessa pekar på sett till genre och popularitet. I artikeln jämfördes filmutbudet vid tio folkbibliotek med de femtio högst rankade filmerna på Internet Movie Database (IMDb) producerade mellan år 2000–2009. Som titeln antyder, beskriver Bay Sengul et al. IMDb:s filmrankning i termer av rekommendationer. Troligtvis är det rimligare att beteckna högt rankade filmer som titlar med hög interaktion, snarare än rekommendationer i traditionell mening. Oavsett talar rankningen för vilka filmer som allmänheten interagerar med online och är därför en sannolik indikator på vilka filmer som genomsnittligen konsumeras. Resultaten från undersökningen visar att det inte finns ett entydigt förhållande mellan de högst rankade filmerna och filmer som återkommer i folkbibliotekens bestånd. Det vill säga, filmer som placeras högt på IMDb:s lista förekom inte nödvändigtvis i högre utsträckning i folkbibliotekens bestånd. Att biblioteken ändå, i förhållandevis hög utsträckning, tillhandahöll filmer som också rankades högt på IMDb – till exempel *Avatar*, *Wall-e* och *Upp* – menar Bay Sengul

³ Med ”internationell” åsyftas här forskning som förekommer inom en anglo-amerikansk språkkontext. Det har även skrivits om strömmande film på bibliotek inom en tyskspråkig kontext, men detta har behövt uteslutas då jag inte behärskar språket.

et al. (2010) pekar på att bibliotek tenderar att premiera användares preferenser över andra, normativa urvalskriterier.

Sedan 2010-talet har frågor om digitala- och strömningsbaserade filmtjänster fått ökat utrymme i den internationella forskningen. Gary Handman (2010) lyfter att anammandet av digitala alternativ har inneburit både möjligheter och utmaningar för biblioteket. Till fördelarna hör en minskad risk för slitage på filmerna, potentiellt bättre ekonomiska lösningar då biblioteken inte behöver köpa flera exemplar av en och samma film samt möjligheten att tillgodose behov hos användare som efterfrågar digitala, ständigt tillgängliga alternativ. Liknande fördelar har även identifierats av Kate Hill och Neah Ingram-Monteiro (2021), som särskilt poängterar att strömmande film uppfattas som fördelaktigt för bibliotekets användare, då en större del av dess bestånd blivit åtkomligt även utanför dess fysiska väggar och tillgängligt vid behov snarare än utifrån bibliotekets öppettider. Möjliga nackdelar har påpekats i sökbarheten av digital film kontra fysisk (Hill och Ingram-Monteiro 2021), samt svårigheter för bibliotekarier att arbeta med digitala tjänster och de förutsättningar detta innebär jämfört med inköp av enskilda filmer (Urban 2022). Handman (2010) lyfter därtill, som enda författare i denna översikt, att de redskap och kompetenser som krävs för att konsumera digital film inte kan betraktas som universellt tillgängliga. Biblioteken bör därför inte ta för givet att varje användare har tillgång till en dator med internetuppkoppling.

Den successiva övergången till strömmande film på bekostnad av fysisk har däremot inneburit fler konsekvenser än rent praktiska. Detta menar Rachel King (2014), som reflekterar över närvaron av strömmande film i sin artikel "House of Cards: The Academic Library Media Center in the Era of Streaming Video". King tar avstamp i digitaliseringens inverkan på bibliotekens mediebestånd och intar ett övervägande restriktivt förhållningssätt gentemot den optimism som hon upplever präglar utvecklingen mot ett alltmer strömningsbaserat mediebestånd vid USA:s bibliotek. Liksom i Sverige har flera företag utvecklat lösningar för biblioteken i USA att erbjuda databaser med strömmande filmer som låntagare har åtkomst till hemifrån. Företagen, exempelvis Kanopy och Alexander Street, erbjuder olika typer av betalningsmodeller för biblioteken, från periodvisa prenumerationer till så kallad *patron-driven acquisition* (PDA) (Grombly 2020). Kings artikel, liksom flera andra i denna litteraturöversikt, fokuserar huvudsakligen på audiovisuella medier vid högskole- och universitetsbibliotek. Icke desto mindre drar författaren flera slutsatser som även är relevanta för motsvarande utveckling vid folkbibliotek.

King (2014, s 294) förnekar inte att strömmande filmtjänster onekligen medför fördelar för bibliotekets arbete: "Streaming video is an ultraconvenient consumer-oriented product. [...] Furthermore, without the physical constraints of the real world, collections can theoretically grow to enormous proportions". Samtidigt poängterar hon att en eventuell problematik uppstår när ansvaret för att bygga och upprätthålla ett filmbestånd förskjuts till externa, i grunden kommersiella företag på bekostnad av ett fysiskt bestånd utvecklat av bibliotekarier med lokal kännedom. Företag som Kanopy och Alexander Street, förklarar King, begränsar nämligen bibliotekens möjlighet att kurera sina bestånd när ansvaret *outsourcas* till de bolag som förser biblioteket med strömningstjänsterna (se också Ogenstedt 2019, s 47–48). Urvalet bestäms då inte längre uteslutande av vilka behov sett till innehåll och bredd som behöver tillgodoseas på biblioteket i fråga och inte heller av vilken värdegrund som biblioteket representerar.

Både King (2014) och Handman (2010) lyfter bibliotekets unika, i grunden fundamentala förmåga att skraddarsy ett bestånd som inte enbart består av universellt gångbart material, utan även av smalare film med lägre räckvidd som upplevs vara relevant på det bibliotek det ska tjäna. Detta incitament, hävdar Handman (2010, s 333), saknas emellertid hos leverantörer av digitala och strömmande tjänster, då dessa i grund och botten svarar mot ett kommersiellt egenintresse som står utanför bibliotekens icke-kommersiella uppdrag. King (2014) diskuterar denna diskrepans:

Librarians should not permit themselves to become mere buyers of subscriptions. The academy and other cultural institutions must continue to procure access to films—no matter how uncommercial or obscure—that meet patron needs. If they do not, it is hard to see who will.

King (2014, s 303)

Därtill, fortsätter King (2014, s 300), löper biblioteken en ökad risk att förlora tillgången till enskilda filmer om de uteslutande tillhandahålls via strömmande filmtjänster. Tjänsterna kan nämligen förlora, och även säga upp, rättigheterna till delar av sitt bestånd, vilket för biblioteken innebär att filmer som tidigare varit tillgänglig vid ett senare tillfälle inte längre går att titta på. Användarna riskerar även att förlora tillgången till beståndet om biblioteket som tillhandahåller tjänsten av olika skäl inte längre kan bekosta den. Biblioteken kan med andra ord inte göra samma anspråk på äganderätt om filmbeståndet (helt eller delvis) försörjs av strömningsbaserade tjänster. King (2014), liksom Handman (2010), uppmanar därför biblioteken att i överskådlig framtid satsa på ett filmutbud som kombinerar strömningstjänster med ett fysiskt filmbestånd.

Förhållandet mellan strömmande och fysisk film behandlas även av Julia Proctor (2018). I artikeln ”Testing assumptions: Is streaming video really preferable to DVDs?” utgår författaren från antagandet att användare, både i vardagsliv och studiesammanhang, föredrar att konsumera digitalt film över fysisk och förväntar sig därför att strömmande film ska finnas tillgängligt i alla de sammanhang där film förekommer. Detta ställer krav på bibliotek att matcha förväntningarna hos användarna, men aktualiserar även frågor om långsiktigt bevarande av materialet. För att undersöka detta har Proctor jämfört användandet av 67 filmer som universitetsbiblioteken vid Penn State University i USA tillhandahåller. Urvalet bygger på filmer som fanns tillgängliga både i fysiskt format som dvd samt digitalt via strömningstjänsten Kanopy. Resultaten, menar Proctor, var förutsägbara. Användare föredrar i högre grad strömmad film över fysisk. Medelvärdet för hur många gånger en film har strömmats på Kanopy var till exempel 143, medan en film i snitt endast hade lånats ut nio gånger. Resultaten framhäver ett av de starkaste argumenten för att erbjuda strömmande film på bibliotek, nämligen att strömmande filmer i regel kan ”lånas” av flera personer på en och samma gång, medan en utlånad dvd-film endast kan konsumeras av en person åt gången. Samtidigt uppvisar Proctor (2018) samma restriktiva hållning som King (2014) och lyfter problematiken rörande möjligheten att framtidssäkra ett biblioteks filmbestånd om strömmande filmtjänster tar större utrymme:

streaming access has so many benefits that it makes sense for libraries in terms of cost, access, and space requirements. However, libraries and librarians must enter this era of streaming video with an eye toward the future. So many library collections don't live within library walls anymore, and films are one more type of material that is moving in that direction.

(Proctor 2018, s 89)

Till sist har den internationella forskningen hunnit beröra frågor om vilka effekter Covid-19-pandemin har haft på bibliotekens arbete med strömmande filmtjänster. Pandemin aktualiserade flera frågor om digitalisering och bibliotekets roll som förmedlare av digitala tjänster. För att ta reda på hur bibliotekens arbete förändrades i dessa avseenden, undersökte Brian Real (2021) folkbibliotek i Connecticut, USA, för att ta reda på vilka metoder de tillämpade i sitt arbete med digital inkludering och digitalt tillgängliggörande under pandemin. Real (2021, s 295-297) kunde bland annat påvisa att bibliotek i många fall fördelade sin budget annorlunda efter pandemins utbrott för att i högre utsträckning prioritera digitala medier. Flera bibliotek slöt därför avtal med strömningsbaserade tjänster för e-böcker, e-ljudböcker och filmer, och de bibliotek som redan hade tjänsterna tenderade att öka budgettaken för att tillåta fler användare åtkomst till dem.

Kravet på distansbaserad undervisning till följd av pandemin tvingade även universitets- och högskolebibliotek att ta ställning till hur de på bästa sätt kan förmedla sitt mediebestånd till användare utanför dess fysiska utrymme. Redan före pandemins utbrott fanns en tydlig efterfrågan på, och ett förfogande av, strömmande film- och musiktjänster vid nordamerikanska bibliotek. Corinne Forstot-Burke (2019) har till exempel granskat utlåningsstatistiken av fysiska filmer och musikskivor vid University of Kansas bibliotek och jämfört det med användningen av strömmande tjänster. Resultaten visar att den förra kategorin har följt en regelbunden, nedåtgående kurva i flera år, medan tjänster för strömmande film snarare fortsätter öka. Amauri Serrano och Michael Fernandez (2022) har kartlagt hur Yales universitetsbibliotek handskades med sina strömmande filmtjänster före, under och efter pandemins utbrott och kunde påvisa att budgetfördelningen mellan inköp av fysiska filmer och licenser för strömmande filmtjänster prioriterade den senare kategorin i betydligt högre grad sedan stora delar av undervisning tvingades att bedrivas hemifrån. Sedan studierna återigen kunde bedrivas på plats har inköpet av dvd-filmer däremot ökat något. Samtidigt, förklarar författarna, har erfarenheter från pandemin tvingat bibliotekets medarbetare att ta ställning till de strömmande filmernas ofrånkomliga inverkan på bibliotekets mediebestånd och nödvändiggjort för dem att utveckla rutiner för en mer systematisk fördelning av strömmande respektive fysiska medier. Liksom King (2014) och Proctor (2018) förutspår Serrano och Fernandez (2022) att det fysiska filmbeståndet kommer att fortsätta tjäna ett syfte även framöver. Strömningstjänster, förklarar författarna, tenderar nämligen att leverera i kvantitativa hänseenden men brister inte sällan i kvalitativa:

These platforms continue to add more content but not necessarily more diverse content. The content is often not available for perpetual purchase, and there is no guarantee that it will be available when needed. Therefore, the physical media collection will continue to play an essential role ensuring access to materials albeit not in an easily accessible format.

Serrano och Fernandez (2022, s 18-19)

Nämnda artiklar visar hur frågor om audiovisuella medier har behandlats i en huvudsakligen nordamerikansk kontext. Även om svenska biblioteksförhållanden uppvisar nämnvärda skillnader inte minst i fråga om vilka tjänster som erbjuds och hur utvecklingen av mediet har fortgått, har artiklarna bidragit med värdefulla insikter om hur jag kan närma mig ämnet och vilka frågor jag bör ställa till mitt material.

I den svenska biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen lyser studier som berör audiovisuella medier med sin frånvaro. Allt som oftast förekommer filmmediet som endast ett exempel bland många i bibliotekens utbud inom studier

om till exempel beståndsutveckling, katalogisering, användarvanor och bibliotekshistoria. Lars Höglund (2012, s 279–280) har till exempel analyserat statistik rörande biblioteksanvändares rutiner vid besök av folkbibliotek och kunde bland annat visa att män och kvinnor år 2011 besökte biblioteket i syfte att låna film i ungefär samma utsträckning, samt att yngre besökare tenderade att låna filmer mer än äldre. Filmmediets funktion vid folkbibliotek berörs även kortfattat i olika statliga utredningar. I kapitlet ”Folkbiblioteken i medielandskapet” i utredningen *Människorna, medierna & marknaden: Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring* lyfter exempelvis författarna bibliotekets förmåga att tillhandahålla medier i bred bemärkelse, vilket inkluderar såväl litteratur som film. Där poängteras också att biblioteket spelar en central roll för att ge allmänheten tillgång till – och en möjlighet att få kunskap genom – dessa medier (Francke et al. 2016).

Forskning som entydigt uppehåller sig vid film på folkbibliotek är lätträknad och den litteratur som ändå finns är sällan av vetenskaplig karaktär utan tar snarare formen av referens- och handböcker riktade mot verksamma bibliotekarier. Sådant material är emellertid intressant ur ett bibliotekshistoriskt perspektiv och har därför getts utrymme i uppsatsens bakgrundskapitel. Undantaget till regeln är studentuppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap som sedan flera årtionden tillbaka har visat ett större intresse för filmmediet inom det svenska biblioteksväsendet än vad övrig forskning har. Jag är medveten om att detta inte rör sig om formella publikationer, men här återfinns likafullt flera uppsatser som tangerar mina forskningsfrågor.

Redan 1982 undersökte Örjan Lissvik bibliotekariers inställning till videofilm på folkbibliotek i sitt specialarbete med den spekulativa titeln ”Video på bibliotek?”. Resultaten från undersökningen visade på en i stora drag ambivalent inställning till mediet, även om de huvudsakliga argumenten kretsade kring ekonomiska faktorer. Närmare femton år senare följde Patrik Jonasson (1996) upp frågan i sin magisteruppsats och kunde bland annat visa att 52 procent av de bibliotek som tog del av studien hade någon form av spelfilmsverksamhet. Vad gäller filmernas innehåll och vilka filmer biblioteken köpte in, svarade 73,7 procent att de skulle bestå av “god innehållslig kvalitet” (Jonasson 1996, s 40). Begreppet kvalitet är

återkommande i uppsatsen, men utvecklas inte närmare. Många av enkätsvaren pekar dock på att biblioteken ville särskilja sitt innehåll från det som gick att hyra i videobutikerna samt att kvaliteten på filmerna skulle svara mot den som präglar bibliotekens andra medier.

Vad begreppet kvalitet åsyftar i förhållande till film är däremot svårfångat och riskerar dessutom att präglas av avsändarens förutfattade meningar om vad kvalitet borde vara (Snickars 2010, s 160). I det digitala medielandskapet har begreppet om möjligt blivit ännu mer diffust. Som Pelle Snickars (2014, s 68) förklarar har betydelsen av vad som kan kallas kvalitativ kultur individualiserats genom å ena sidan den nästintill obegränsade tillgången till kultur och underhållning som internet bidragit med, å andra sidan av algoritmdrivna rekommendationssystem som bygger på dels din egen och dels andra konsumenters användardata (och dels kommersiella intressen). Att i någon slags objektiv mening diskutera vad kvalitet är – och i förlängningen vad det *inte* anses vara – blir under dessa omständigheter genast mer komplicerat.

Historiskt sett har kvalitetsfilm diskuterats flitigt av Svenska Filminstitutets grundare Harry Schein, som också förenade sin definition av begreppet med hur Filminstitutet i stort bedrev sitt arbete – och i förlängningen vilka filmer som beviljades stöd från institutet (Snickars 2010). Huruvida den statliga filmpolitiken har färgat vilka kvalitetsanspråk biblioteken gör på sitt filmbestånd är svårt att avgöra. Säkert är att begreppet återkommer i de val som bibliotekarier gör i sina inköp av materialet, något som bland annat Maria Andersson och Emma Nilsson (2003) har redogjort för i sin uppsats. Författarna har intervjuat verksamma bibliotekarier för att ta reda på vilka urvalskriterier och kvalitetskrav som ingår i deras arbete med film. Resultaten speglar slutsatser som Jonasson (1996) identifierat, nämligen att biblioteken i första hand prioriterar filmer som uppvisar någon typ av kvalitet. Vad kvalitet betyder i sammanhanget varierar mellan informanterna, med definitioner som sträcker sig från en normativ, icke-kommersiell kvalitetsdefinition, till definitioner som menar att verket ska väcka starka upplevelser hos användarna, till en mer användarfokuserad definition som menar att filmer som har en hög utlåningsfrekvens betraktas som kvalitetsfilmer. Även Cecilia Ungerbäck och Åsa Wiklund (2006) uppehåller sig vid dessa frågor i

sin magisteruppsats och visar att så mycket som 74 procent av de undersökta folkbiblioteken saknade en nedskreven målformulering för sin filmverksamhet samt att 79 procent “utgår från egen intuition och erfarenhet för att kvalitetsbedöma en film” (ibid, s 56).

Till sist har frågan om mediernas digitalisering aktualiserats av Erik Ogenstedt (2019) i masteruppsatsen ”Att följa strömmen: Åtkomst till fysiska och strömmande filmer på svenska folkbibliotek”. Uppsatsen bygger på en enkätundersökning som skickades ut till samtliga huvudbibliotek anslutna till filmströmningstjänsterna Cineasterna eller Viddla. Frågorna kretsade kring hur biblioteket arbetar med nämnda tjänster, varför de slöt avtal med dem, hur detta har påverkat det fysiska filmbeståndet samt vilka konsekvenserna är av att ha både strömmande och fysisk film på biblioteket. Uppsatsen är, till min kännedom, den enda som hittills lyft frågan om strömmande film på svenska bibliotek och är en av få filmrelaterade uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap som över huvud taget författats på 2010-talet. Resultaten visar att majoriteten av tillfrågade bibliotek (65 procent) vid tillfället var anslutna till Cineasterna, medan en fjärdedel var anslutna till Viddla. På frågan om varför biblioteken valde någon av tjänsterna svarade den största andelen (37 procent) att de ville öka tillgängligheten av film, medan den näst största (20 procent) gjorde det för att öka filmutbudet. För att säkerställa åtkomst till största möjliga antal förespråkar Ogenstedt, liksom flera företrädare för den internationella forskningen, att biblioteken så långt som möjligt bör behålla sitt fysiska filmbestånd vid sidan av det strömmande.

Nämnda uppsatser ger en inblick i hur frågan om filmernas roll och funktion på folkbibliotek tidigare har behandlats. Mitt bidrag till forskningsläget kan betraktas som en vidareutveckling av flera av de perspektiv som präglat dessa uppsatser, inte minst om filmernas befintlighet på landets folkbibliotek men också hur den digitala utvecklingen kommit att påverka deras funktion. Därtill har uppsatserna endast i begränsad omfattning tillämpat ett historiskt perspektiv. Detta är anmärkningsvärt, då filmmediets närvaro på bibliotek har utvecklats i rask fart och förutsättningarna för – och uppfattningarna om – dess funktion har därför förändrats avsevärt mot hur det en gång varit.

3 Bakgrund

Följande avsnitt redogör för den historiska utveckling som audiovisuella medier har genomgått på svenska folkbibliotek. Syftet med avsnittet, förutom att bistå med perspektiv på undersökningens resultat, är att ge läsaren en kontextualiserad förståelse för vilken funktion mediet historiskt sett har spelat på biblioteken och vilka värderingar som traditionellt har tillskrivits dessa funktioner. Som tidigare påtalats är den vetenskapliga publiceringen inom ämnet förhållandevis begränsad. Däremot finns ett rikare omfång litteratur av annan karaktär. Denna litteratur avser artiklar från tidskrifter, SOU:er, populärvetenskaplig litteratur, tidigare studentuppsatser samt böcker riktade mot bibliotekarier. Då syftet med bakgrundsbeskrivningen är att skissera de stora dragen i utvecklingen, ger dessa publikationer mig möjligheten att teckna en fullödigare bild än om jag begränsat mig till enbart vetenskapliga publikationer.

3.1 Utopiska visioner

Ett breddat mediebestånd har funnits i bibliotekens blickfång i princip lika länge som allmänheten har haft tillgång till dem. Pelle Snickars (u.å.) förklarar att Sveriges sockenbibliotek kompletterade sina bokbestånd med tidskrifter och tidningar redan vid 1800-talets andra halva och att några av landets folkbibliotek började införa särskilda musikavdelningar ("diskotek") för lyssning av grammofonskivor under 1950-talet. Målbilden var en vision om att befolkningen ska ha fri tillgång till kultur och bildning oavsett bärare och att landets folkbibliotek ska tillhandahålla detta material. Huruvida denna vision sedan har motiverats utifrån folkuppfostrande, folkbildande eller emancipatoriska syften har varierat över såväl tidsperiod som institution (Olsson Dahlquist 2019, s 38–44).

Filmmediet introducerades tidigt i dessa visioner. Redan 1949, i den statliga utredningen *Folk- och skolbibliotek*, framträdde en definition på folkbibliotekens arbete som placerar film jämte böcker och andra kulturbärande medier som de materialtyper som ett bibliotek förväntas tillgängliggöra:

Folkbiblioteken skall fylla sin uppgift genom att till medborgarnas förfogande kostnadsfritt ställa böcker och annat material för förmedling av tankar och idéer: tidskrifter, tidningar, kartor, bilder, *film*, grammofonskivor.

SOU 1949:28 (s 43)

Tillgängliggörandet syftade till att främja vad utredningen beskriver som bibliotekets bildningsarbete. Detta under förutsättningen att materialet i fråga uppfyllde “elementära konstnärliga krav” (ibid). Vad dessa krav bestod i utvecklades inte närmare, men återkommer i utredningen som förklaring till hur bibliotekens bokbestånd ska utformas för att beviljas statligt understöd. Det vore inte alltför osannolikt att samma grundkrav också förväntades tillämpas på ett eventuellt filmbestånd.

Ansvar för utredningen lämnades 1946 till fem “folkbibliotekssakkunniga”. En av dessa, förste bibliotekskonsulent Bengt Hjelmqvist, skulle 1954 formulera sin fulländade biblioteksutopi i texten *Landet Bibliotopia*. Texten var en redogörelse för biblioteksverksamheten i det fiktiva drömlandet Bibliotopia – en lätt förklädd beskrivning över den biblioteksvision som Hjelmqvist önskade realisera i Sverige. I detta Bibliotopia var förvisso valspråket “Boken framför allt” (Hjelmqvist 2008, s 3). Icke desto mindre återkom formuleringar snarlika de i *Folk- och skolbibliotek*, nämligen att biblioteken i detta utopiska land var utrustade “inte bara med böcker utan också med annat material för förmedling av tankar och idéer: bilder, film, grammofonskivor etc.” (ibid, s 4).

Film på folkbibliotek var med andra ord inte ett främmande koncept för bibliotekssverige vid 1900-talets mitt. På det sjätte nordiska biblioteksmötet i Uppsala 1950, anordnat av Sveriges allmänna biblioteksforening, aktualiserades filmmediets position på biblioteken av flera av de inbjudna talarna. Bland annat höll nämnda Bengt Hjelmqvist ett av mötets anförande med titeln “Dit vi inte hunnit”, där han pratar om utvecklingen av det svenska biblioteksväsendet i förhållande till omvärlden. Apropå film förespråkade han samma vision som i *Bibliotopia*, nämligen att landets folkbibliotek behövde fler materialtyper än böcker för att möta allmänhetens efterfrågan på kunskap och kultur. “Grammofonskivor och film betecknar för de svenska biblioteken ännu i huvudsak jungfruliga marker”, förklarade han. “Å andra sidan står det klart, att tillhandahållandet av både grammofonskivor och film förr eller senare kommer att införlivas med bibliotekens normala arbetsuppgifter” (Hjelmqvist 1951, s 40). På konferensen talade också Ebbe Neergaard, direktör vid Statens filmcentral i Köpenhamn. Neergaard ägnade sitt anförande åt att förespråka den dokumentära filmens utforskade fördelar i bibliotekens upplysningsarbete och försökte samtidigt argumentera mot de som hävdade att film har en skadlig verkan på läsförmågan. Detta under tesen att innehållet går före mediet: ”Det er mentaliteten, det åndelige gehalt, og først og fremmest virkningen på nyderen af kunstværket, som er af avgørende betydning”

(Neergaard 1951, s 317). Anförandet replikerades av Gösta Östling, centralbibliotekarie i Borås, som menade att till skillnad från Danmark så var filmen i Sverige ännu inte redo att tas emot av landets bibliotek. Detta förklaras med att filmen, som Östling förvisso erkände hade inneboende konstnärliga potential, "ännu inte funnit sin form – den är alltför beroende av teatern och bunden vid dess traditionella uttrycksmedel, regimässigt, bild- och fotomässigt." (Östling 1951, s 324). Östling menade också, något otidsenligt, att filmen var ett i hög grad kommersiellt medium och att det därigenom saknade de incitament som behövdes för att utvecklas i den konstnärliga riktigt som han menade vore lämpligt för ett bibliotek. Han förklarade även att det svenska biblioteksväsendet inte var i en position ekonomiskt att satsa på ett nytt medium utan bör i första hand prioritera boken. Om filmen ändå skulle utvecklas till en "särpräglad konst", kommer förmedlingen av denna konst skötas av särskilda institutioner, och inte av biblioteket (ibid, s 325).

Med detta sagt fanns det alltså förespråkare för, likaväl som motståndare till, att låta audiovisuella medier ta plats på landets folkbibliotek under vad som skulle kunna beskrivas som företeelsens pionjärtid. Det ska tilläggas att det av kommentarerna till den diskussion som följde Östlings replik framgår att han inte lämnades utan kritik från företrädare för det svenska biblioteksältet. Dessa upplevde snarare att Sverige hade gjort sig en otjänst att inte följa med i den utveckling som filmmediet upplevdes stå för (Sveriges Allmänna Biblioteksörening 1951, s 327).

3.2 Filmen gör sitt intåg

1950-talets framtidsvisioner avlöstes av en tid av relativ tystnad i vad som senare skulle bli bibliotekens filmverksamhet. På 1960-talet var diskussionen om filmens beskaffenhet på biblioteket lågmäld, men levande. Faktorer som upphovsrättslagen, kvalitet på utbudet, kostnaden för teknisk utrustning och kompetens hos personalen präglade samtalen. Frågorna aktualiserades bland annat i *Biblioteksbladets* AV-nummer (1969:2–3), där skribenter från olika områden gavs möjlighet att reflektera kring närvaron av musik, film och annan teknisk AV-utrustning på biblioteket. Per-Erland Mehlin, försäljningschef vid BTJ, spekulerade i att "Film och bibliotek uppfattas nog idag av många biblioteksbesökare som två icke sammanhörande begrepp." Samtidigt gjorde filmens inneboende potential som kulturbärande medium sig lämplig på biblioteken, och bör därför tas vara på:

Filmen används som konstnärligt uttrycksmedel, som dokumentärskildrare eller i undervisningssyfte och intar därför en viktig roll som kulturspridare, informations- och

utbildningsmedel. [...] Filmföreläsningar i biblioteket har sitt berättigande i lika hög grad som t. ex. sagostunder.

Mehlin (1969, s 158)

I samma nummer bjöds även Albert Brown, chefsbibliotekarie vid Scarboroughs folkbibliotek i Ontario, Kanada, in för att skriva en artikel. I artikeln, med den provocativa titeln "Låt oss avskaffa folkbiblioteket", argumenterade han för att folkbibliotek i traditionell tappning hade spelat ut sin roll i samhället och bör i stället avvecklas till förmån för nya, moderna informations- och resurscentra. Till grund för sådana centra låg en demokratisk grundtanke baserad på fri tillgång till information oberoende av medieformat. Brown förklarade att de därför bör tillhandahålla "ett förråd av information på band, film och skivor, i böcker, dokument, rapporter och tidskrifter" men även "den utrustning som gör det möjligt att använda förrådet" (Brown 1969, s 152).

Att folkbiblioteken bör uppehålla sig mindre vid vilka format som kunskap och information företräds av instämde Anna-Maria Kylberg (1973) i och förutspådde att biblioteken i framtidens Sverige naturligtvis kommer tillhandahålla "TV-program på kassett och på skiva både för uppspelning på stället och för hemlån" (ibid, s 154). Kylberg spekulerade i om biblioteken över huvud taget har en chans att överleva i framtiden om de inte anammar den tekniska utvecklingen som omvärlden präglades av och uppmanade bibliotekarierna att se förbi det tryckta ordet till förmån för de möjligheter som framtida kommunikationskanaler besitter.

Under 1960- och 1970-talen användes film främst på bibliotek för riktade målgruppsvisningar (*Video* SOU 1981:55, s 203; Jonasson 1996, s 9–12). Regelmässig utlåning av film i allmänhet, och spelfilm i synnerhet, skulle bli verklighet först flera år senare. Bengt Källgren (1997) menar att vhs-formatets lansering 1976 och dominans över videomarknaden under 1980-talet var en teknisk grundförutsättning för att filmen skulle bli en del av bibliotekens bestånd. Det var ett format som, från bibliotekens håll, ansågs både lätthanterligt och praktiskt, men som också allt fler hade den tekniska möjligheten att konsumera hemifrån. Av samtiden uppfattades emellertid videofilmer inledningsvis med viss skepsis. (ibid, s 120). Från och med 1980-talets början stämplades den som en bärare av icke önskvärd innehåll och dess effekter på konsumenten som potentiellt skadliga – inte minst för ungdomar. Fenomenet som skulle bli känt som videovåldsdebatten lämnade spår även i biblioteksvärlden och många bibliotekarier ägnade de kommande åren åt att argumentera för eller emot bibliotekens eventuella roll som förmedlare av videofilm. Lissvik (1982) kartlagde upptåget till denna debatt i bibliotekstidningarna *Biblioteksbladet*, *Bibliofack* och *Bibliotek i samhälle* mellan

1970–1981 och menade att det förvisso är svårt att tala om en reguljär debatt under perioden, även om frågan definitivt aktualiserades. Kartläggningen kompletterades av ett enkätutskick till ett femtiotal folkbibliotek som ombads besvara frågor rörande deras inställning till mediet. Resultaten visade att över hälften av de tillfrågade inte uppgav sig vara positiva till utlåning av film på bibliotek, med det huvudsakliga skälet att det kostade för mycket eller att det tog pengar från bokinköp. I kommentarerna till svaren dyker också andra invändningar upp, bland annat ett motstånd mot att införa avgifter på lån av filmerna, något som videogramutredningen (se nedan) föreslog, men också en mer allmän ovilja mot att införa mediet på biblioteken:

Satsning på videogram bör ej ingå i folkbibliotekens verksamhet. Det kommersiella utbudet av mycket dåliga videogram bör biblioteken bekämpa inte genom att "hyra ut" bättre videogram utan att aktivt och medvetet föra ut boken. Boken – Ordet – Språket – bör bli en resurs för alla.

Lissvik (1982, s 29)

Kritiska röster hördes även av Britt Isaksson (1982), som åberopade argument från den skeptiska falangen i videovåldsdebatten och menade att film inte bara har avtrubbade effekter på reaktioner till våld, utan att det rentav "förstärker det aggressiva beteende som en persons 'normala' sociala situation skapat." (ibid, s 2). Samtidigt, och delvis motsägelsefullt, ville Isaksson kyla ned de argument som hävdade att barn riskerar att imitera farliga beteendemönster som de ser på tv. Barnens lekar, förklarade hon, är snarare ett sätt för dem att bearbeta det de ser på tv, och "pröva hur situationer och känslor 'känns'" (ibid, s 3). Isaksson vände därför på frågan och ifrågasatte varför videobutikernas utbud inte innehåller bättre förebilder som barnen kan lära sig av, exempelvis fler starka kvinnokarakterer och personer med utländskt påbrå. Om bibliotek ska anamma filmen, förklarade hon, måste det ske efter noggrant övervägande utifrån vilka filmer som får ta plats där.

Under resterande 1980-tal var det denna frågeställning som dominerade samtalen. Kan biblioteket bli ett alternativ till de kommersiella distributörerna och erbjuda så kallad kvalitetsfilm i kontrast till videobutikernas kommersiella och potentiellt skadliga innehåll? Frågan lyftes i slutbetänkandet för videogramutredningen, som syftade till att "utreda frågan om samhällets insatser på videogramområdet" mot bakgrund av de kulturpolitiska målen (SOU 1981:55, s 3). Utredningen lyfte bland annat riskerna för den kulturella yttrandefriheten med att låta kommersiella företag styra distributionen av videogram i Sverige. En alltför kommersialiserad videomarknad, förklarades det, riskerar att missgynna smalare film och så kallad kvalitetsfilm. Utredningen lämnade därför som förslag att biblioteken, i egenskap av sin etablerade funktion som kulturförmedlare, bör komplettera denna

distribution, snarare än att man från statens håll etablerade särskilda organ för videodistribution.

Fortfarande på 1980-talet var emellertid problematiken rörande upphovsrättslagen olöst. Svenska och internationella spelfilmer var i regel upphovsrättsskyddade och biblioteken saknade därför tillstånd att låna ut dem. Många filmdistributörer var även skeptiska till biblioteket som förmedlingscentral för videon och fruktade att de skulle konkurrera med videoutikerna. Först 1990 hade en överenskommelse mellan å ena sidan BTJ och Kommunförbundet, å andra sidan Sveriges Videodistributörers Förening (SFS) åstadkommit som gjorde det möjligt för bibliotek att låna ut filmer (Jonasson 1996, s 16-18).

3.3 Normalisering och nya format

På 1990-talet började filmen befästa sin position på landets folkbibliotek (Andersson 2009, s 112). I sin tillbakablick över mediets utveckling berättar Källgren (1997) att videofilmen gått från att vara ett "biblioteksvärldens hatobjekt" till ett förhållandevis vanligt och i Källgrens mening respekterat och statushöjande medium. "Att erbjuda film drar in nya låntagargrupper och ger biblioteket en annorlunda och ny image." (ibid, s 122). Jan Ristarp och Lars G. Andersson (2001, s 182) drar en liknande slutsats och menar att filmer, tillsammans med cd-skivor, generellt sett har ökat folkbibliotekens attraktionskraft och lockat en ny, huvudsakligen yngre målgrupp.

Källgrens beskrivning av film som biblioteksvärldens hatobjekt är att försumma de visioner som präglade föregående årtionden, där filmen snarare sågs som en självklar del av bibliotekens framtida samlingar och ett medium med outnyttjad potential. Däremot är det sant att farhågorna kring just videofilms skadeverkan av allt att döma trubbades av med åren och att fler folkbibliotek började erbjuda spelfilm till utlån. Jonassons (1996) kartläggning visade som sagt att 52 procent av de bibliotek som tog del av undersökningen hade någon form av spelfilmsverksamhet. Tio år senare kunde Ungerbäck och Wiklund (2006) visa att hela 214 av 242 deltagande folkbibliotek, det vill säga 88 procent, hade spelfilm till utlån.

Tidsmässigt sammanföll Jonassons (1996) undersökning med lanseringen av dvd-formatet. Fram till slutet av 1990-talet hade vhs dominerat marknaden för hemmofilm (Jarlbrink et al. 2019, s 197). För biblioteken uppfattades det som en självklarhet att de så småningom skulle vara tvungna att ta vara på den tekniska utveckling som dvd-formatet innebar, och formatet beskrevs som fördelaktigt för

dem dels på grund av skillnaderna i det fysiska utrymme respektive format skulle uppta i hyllorna, dels på grund av den överlägsna lagringskapaciteten på dvd-skivorna (Crawford 1999). I praktiken skulle de båda formaten samexistera under flera år (Andersson och Nilsson 2003).

Av allt att döma fanns föreställningen att biblioteket skulle vara ett slags icke-kommersiell kvalitetsgarant mot dåtidens videobutiker kvar långt efter att Videogramutredningen färdigställdes på 1980-talet. Nämnda Källgren gav 1997 sin syn på mediet och konstaterade att bibliotekens filmutbud utgörs av kvalitetsfilm och att det kvalitetsgranskas på samma vis som litteratur gör. Videobutikers sortiment, förklarade han, präglas å sin sida av: ”action, nyheter och kända filmer. Det är ett viktigt och efterfrågat filmutbud.” (s 125). Om bibliotekens filmutbud faktiskt bestod av kvalitetsfilm, och på vilka grunder detta i så fall kunde avgöras, framgår inte av Källgrens (1997) uttalanden. Det bör däremot noteras att Ristarp och Andersson (2001, s 182) i relativ samtid hävdade att så kallad kvalitetsfilm endast förekom i begränsad omfattning på folkbibliotek, vilket möjligen pekar på flyktigheten i begreppet mer än något annat.

3.4 Tiden efter millennieskiftet

Om det tidiga 2000-talets filmkonsumtion kännetecknades av den gradvisa övergången från ett fysiskt format till ett annat, så har det senaste årtiondet karakteriserats av utvecklingen från fysiska till strömmande medieformat. Strömmande medier är datafiler med film, tv-serier, musik eller böcker som överförs – huvudsakligen via nätet – utan att sparas lokalt på den apparat som spelar upp filen (Nationalencyklopedin u.å.). SVT Play och Netflix är de strömmande film- och tv-tjänster som används mest i Sverige (Internetstiftelsen 2022).

Som nämndes i uppsatsens inledande kapitel har användningen av strömmande medier på kort tid blivit normaliserat i Sverige. Omkring 70 procent av befolkningen har konsumerat strömmande tjänster för film, tv eller musik åtminstone en gång under 2022 och 38 procent konsumerar det dagligen.⁴ Effekterna har varit påtaglig på den fysiska filmmarknaden och enligt Mediebarometern tittade endast en procent av befolkningen på dvd- eller blu-ray-

⁴ Det ska tilläggas att denna användning inte är jämlik över alla kategorier. Över 90 procent av 90-talister har tittat på strömmande filmer någon gång under 2022. Motsvarande siffror för 50- och 40-talister var 44 respektive 31 procent.

filmer dagligen år 2021 (Ohlsson 2023, s 37). När denna siffra var som högst 1999 tittade 17 procent av befolkningen på dvd dagligen (Carlsson 2011, s 66). Dessa förändringar har inte lämnat biblioteken obemärkta. Samma utveckling som genomsyrar samhället i stort lyser även igenom på biblioteksanvändarnas rutiner. Den totala utlåningen av filmer på fysisk bärare var 2022 endast en tredjedel av vad den var 2016 (Kungliga biblioteket 2022, s 66; Ranemo och Mattsson 2021, s 53).

Utvecklingen har skapat en marknad för filmströmningstjänster för bibliotek att etablera sig. Idag har svenska bibliotek möjlighet att ansluta sig till två sådana tjänster: Cineasterna och Viddla. Cineasterna lanserades april 2017 och är utvecklat av FörlagEtt. Enligt egen utsago förekommer tjänsten på över 900 bibliotek i 240 kommuner. Cineasterna innehåller ett växande utbud på över 3400 ”handplockade kvalitetsfilmer från hela världen” (Cineasterna 2023). Anslutna bibliotek betalar en kostnad per strömmad film och har möjlighet att sätta ett tak på hur många lån, eller strömningar, som låntagare får göra under en bestämd period. Även Viddla bekostar sin verksamhet enligt samma modell. Tjänsten lanserades i mars 2017 och är utvecklat av BTJ tillsammans med Norgesfilm AS. Viddla används på bibliotek i 73 kommuner och erbjuder över 2000 filmer (Viddla 2022).

2020-talets första år har hittills kännetecknats av covid 19-pandemin och dess efterverkningar. Pandemin har bevisligen haft en effekt på hur digitala tjänster, inklusive strömmande film, har marknadsförts och använts på nordamerikanska bibliotek (Real 2021; Serrano och Fernandez 2022). Huruvida samma mönster återfinns på svenska bibliotek är en av de frågor som denna uppsats ämnar besvara.

4 Metod och material

Följande kapitel redogör för mina metodval och motiverar de val jag har gjort. Uppsatsen tillämpar en kvalitativ snarare än kvantitativ ansats då jag finner det mer värdefullt att förena mina forskningsfrågor med ett begränsat urval informanter med möjlighet att komma närmare enskilda verksamheter och deras sätt att arbeta, snarare än att dra generella slutsatser på stor skala. För att besvara mina frågeställningar har jag utgått från två typer av källmaterial: intervjuutsagor samt interna policydokument. Kapitlet beskriver hur jag har gått till väga för att samla in dessa. Det beskriver också hur materialet har tematiserats och tolkats.

4.1 Intervju som metod

Charles H. Busha och Stephen P. Harter (1980, s 78) beskriver den kvalitativa intervjun som en lämplig metod för att samla in nutida information om människors upplevelser, åsikter, kunskaper och attityder till olika företeelser. Metoden lämpar sig därför väl till undersökningar där målet är att få kunskap om hur människor förhåller sig till, beskriver och upplever sin omgivning – i detta fall förekomsten av audiovisuella medier på folkbibliotek (Eriksson-Zetterquist och Ahrne 2015, s 34). Sammanlagt har jag genomfört fem intervjuer på cirka sextio till åttio minuter vardera. Deltagarna i dessa intervjuer har alla det gemensamt att de på något sätt arbetar med inköp av medier på sina respektive arbetsplatser. Samtliga intervjuer ägde rum mellan februari och mars 2023 och alla genomfördes på det bibliotek som intervjupersonerna arbetar på. Med deltagarnas godkännande spelades samtalen in på min mobiltelefon. En av intervjuerna genomfördes mellan mig och två andra informanter, medan övriga fyra bestod av ett samtal mellan mig och en annan person. En beskrivning av deltagarna och biblioteken de arbetar på finns i Bilaga 1.

Inför det första intervjutillfället hade jag formulerat en intervjuguide innehållande frågor som jag önskade få svar på. Guiden är utformad enligt en semistrukturerad intervjumetod, vilket innebär att jag har utarbetat en generell struktur för intervjun utan att helt och fullt hålla mig till denna på bekostnad av en fri samtalssituation. Ulla Eriksson-Zetterquist och Göran Ahrne (2015, s 37–38) menar att kvalitativa

intervjuer överlag lämpar sig bättre till ett mindre strängt format än exempelvis ett standardiserat frågeformulär, eftersom det gör det möjligt att anpassa frågorna mer efter samtalets gång.

Steinar Kvale och Svend Brinkmann (2014, s 172–176) föreslår att en intervjuguide med fördel kan konstrueras utifrån en differentiering av tematiska respektive dynamiska frågor. Tematiska frågor står i ett direkt förhållande till undersökningens forskningsfrågor samt dess teoretiska ramverk. Dessa frågor syftar till att underlätta analysen av intervjumaterialet genom att säkerställa att frågor som dyker upp på intervjun har en relation till undersökningens övergripande syfte. De dynamiska frågorna syftar till att föra samtalet framåt och bör därför hållas korta, enkla och uppmuntra till ett positivt svar från informanten utan att den riskerar att missförstå frågan. Tematiskt innehåller min intervjuguide sex stycken teman, som alla berör ämnet audiovisuella medier på folkbibliotek utifrån olika perspektiv och som alla tangerar mina övergripande forskningsfrågor och teoretiska ramverk. Dessa teman fastställdes efter att uppsatsens syfte och övergripande frågeställningar hade utarbetats och kan sammanfattas som: 1) filmens roll och nutida funktion på folkbibliotek; 2) den historiska utvecklingen av audiovisuella medier på folkbibliotek; 3) den digitala utvecklingen av audiovisuella medier på folkbibliotek; 4) biblioteksanvändarnas förhållande till audiovisuella medier och 5) Covid-19-pandemins effekter.⁵ Därtill har jag under i bearbetningen av materialet identifierat ytterligare ett tema, som kan sammanfattas som: 6) kvalitet och urvalskriterier. Dessa teman har följaktligen anpassats och modifierats för att fungera som rubriksättning i undersökningens resultat- och analysredovisning.

För att bearbeta mina intervjuer och göra dem lämpliga för analys har jag transkriberat dem med hjälp av ett ordbehandlingsprogram. Transkriberingen gjordes för hand och utan hjälp av programvara. Detta eftersom jag betraktar det som en del av analysen och som det första steget i min genomgång av materialet. I transkriberingsstadiet började jag göra anmärkningar på mönster, formuleringar,

⁵ De utsagor som berör en historisk tillbakablick kommer naturligtvis inte behandlas okritiskt. Utvecklingen sträcker sig över många år och intervjuer om det gångna resulterar i bästa fall i fragmenterade minnesbilder som med åren kommit att genomsyras av glömska och av andra minnesbilder. Syftet med frågorna är snarare att låta informanterna reflektera över de förändringar som de upplever har präglat medierna, från det att de började arbeta fram till idag, och hur de förhåller sig till dessa upplevda förändringar.

teman och andra kategorier som av olika skäl betraktas som relevanta för den övergripande analysen. Denna markering av kategorier – stundvis beskrivet i termer av kodning (Gibbs 2018, kap. 4) – har därefter fortsatt under hela tolkningsarbetet och har utgjort grund för min analys av materialet.

Att bearbeta muntlig konversation till skriftlig text innebär att frånta samtalet flera av sina utmärkande egenskaper (Kvale och Brinkmann 2014, s 217–218). Syftet med min undersökning är inte att analysera enskilda ord eller strukturering av fraser. Samtidigt har jag varit intresserad av att fånga informanternas attityder till fenomenet film på bibliotek och hur de uttrycker sig i förhållande till detta. I min transkribering har jag därför strävat efter att göra så få förändringar i språket som möjligt, samtidigt som jag har gjort det läsbart och smidigt att analysera. I de fall jag citerar transkriberingarna har jag gjort mindre förändringar för läsbarhetens skull. Till exempel har jag strukturerat satser med hjälp av skiljetecken, tagit bort eventuella upprepningar av ord samt fullbordat ord och uttryck som avbrutits av mig eller intervjupersonen. Förändringarna är med andra ord inte av den omfattningen att de bör inverka på läsarens tolkning och förståelse av materialet.

4.2 Medie- och biblioteksplaner – samt analysmetod

Användningen av kvalitativa intervjuer ger undersökningens källmaterial en oundvikligt fenomenologisk prägel (Kvale och Brinkmann 2014, s 44ff). Frågorna är också delvis utformade för att informanterna ska ge sina omdömen om, och perspektiv på, särskilda företeelser. Även i de fall som jag har efterfrågat information som är mer eller mindre förenat med verksamheten i stort, innebär omständigheterna för intervjun att det jag efterfrågar alltid och oundvikligen härstammar från intervjupersonens egen upplevelse av världen, det vill säga dess livsvärld (ibid, s 46). För att även höra bibliotekens egna synsätt på diverse frågor oberoende av dess enskilda medarbetare har jag efterfrågat material som ska representera omdömen som speglar verksamheten i stort. Från början var jag enbart intresserad av att ta del av bibliotekens medieplaner, eftersom jag föreställde mig att dessa hade störst sannolikhet att beskriva bibliotekens arbete med det audiovisuella mediebeståndet. Jag efterfrågade dessa typer av dokument så långt

bak i tid som biblioteken hade sparat dem, för att på så vis möjliggöra för analysen att dra eventuella slutsatser om hur bibliotekens arbete med medierna har förändrats över tid och även koppla detta till min historiska bakgrund. Tidigt visade det sig emellertid att detta inte alltid var ett typ av dokument som biblioteken hade sparat eller ens formulerat från första början. För majoriteten av mina informanter har jag därför behövt komplettera materialet med nyare och äldre biblioteksplaner, som i många fall innehåller formuleringar om bibliotekens förhållningssätt till sitt mediebestånd. Sammantaget bildar de tillskansade medie- och biblioteksplanerna ett spann på cirka tjugo år, från 2004 till och med idag, vilket har inneburit att det har varit möjligt att dra slutsatser om hur enskilda bibliotek över förhållandevis lång tid har uttryckt sig rörande sitt audiovisuella mediebestånd. Då majoriteten av planerna formulerades under 2010-talet eller ännu senare, har det stundtals varit svårt att jämföra de olika bibliotekens formuleringar med varandra, vilket kan betraktas som en svaghet i materialet. I Bilaga 1 finns en redogörelse över vilka planer som har använts i undersökningen.

De transkriberade intervjuerna och de samlade policydokumenten har analyserats med utgångspunkt i mina forskningsfrågor och mitt teoretiska ramverk. I denna fas av arbetet har jag inte gjort någon åtskillnad i hur dessa båda texttyperna behandlas, utan har istället betraktat båda två som uttryck för tolkningsbar text (Alvesson och Sköldberg 2017, s 146–147). Denna text och den tematik som har identifierats har sedan varit föremål för en hermeneutisk meningstolkning såsom Kvale och Brinkmann (2014, s 252–261) beskriver den. Det vill säga, en tolkningsprocess som pendlar mellan analyser av delen och helheten i materialet, där tolkningar av enskilda delar, exempelvis citat i en intervju eller relevanta avsnitt i en medieplan, ställs mot en uppfattad mening i materialet som helhet, och vice versa. Denna så kallade hermeneutiska cirkel betraktas inte som en sluten och isolerad process, utan som en kontinuerlig pendling som varvar tolkning av delen och helheten med nya kunskaper, förförståelse samt teori (Alvesson och Sköldberg 2017, s 142–153). Jag har därför varvat tolkningen av mitt material med en kontinuerlig läsning av tidigare forskning, material av kontextuell relevans samt mitt teoretiska ramverk.

Tolkningen av materialet i hermeneutisk tradition anses avslutad när man, som Kvale och Brinkmann (2014, s 252) förklarar, har nått “god gestalt, till ett inre

sammanhang i texten, utan logiska motsägelser.” Kvaliteten på uttolkningen av ett material handlar om välvald motivering, snarare än hur nära en viss tolkning är någon slags egentlig innebörd. All tolkning är alltid subjektiv (s 259). De frågor som jag har utgått ifrån, och de teorier jag har tillämpat, har alltså påverkat vilka slutsatser jag har dragit ur källmaterialet och hur min tolkning av det har sett ut.

4.3 Urval, avgränsning och generaliserbarhet

Syftet med denna masteruppsats är att undersöka hur svenska folkbibliotek arbetar med, och förhåller sig till, ett audiovisuellt mediebestånd. De urvalskriterier som har varit aktuella för mina informanter har därför varit att de jobbar på folkbibliotek och att detta folkbibliotek har audiovisuella medier till utlån. Det potentiella urvalet har därför varit stort och jag har tillämpat en geografisk avgränsning genom att begränsa mitt sökområde till skånska folkbibliotek. Denna avgränsning har möjliggjort för mig att åka runt till de olika biblioteken och hålla intervjuerna på plats, då jag bor i Skåne. Även om jag inte ämnar göra en rumslig analys av bibliotekens mediebestånd, har det också inneburit att jag har fått en god insyn i hur bibliotekens fysiska filmbestånd är utformat, vilket i många fall var något som diskuterades under intervjuerna. För att bestämma mig för vilka bibliotek jag skulle kontakta, sökte jag först i bibliotekskatalogerna till flera större och mindre folkbibliotek i regionen för att se om de tillhandahåller fysisk film till utlån, men också om de har tillgång till någon av strömningstjänsterna Cineasterna eller Viddla. Biblioteken behövde inte både ha fysisk och strömmande film för att vara aktuella; det var snarare eftersträvansvärt att hitta åtminstone ett bibliotek som antingen bara hade det ena eller det andra för att få en viss variation i materialet.

Antalet informanter var inte bestämt på förhand, vilket Eriksson-Zetterquist och Ahrne (2015, s 42) inte heller menar är nödvändigt eftersom antalet kan bestämmas först när ämnet upplevs vara uttömt och intressanta mönster börjat uppdaga sig i materialet. Det är inte ovanligt att beskriva denna strategi i termer av *mättnad*. Hur många intervjuer som faktiskt behöver genomföras påverkas till syvende och sist av tid och resurser men framför allt av undersökningens syfte (ibid; Kvale och Brinkmann 2014, s 156–159). Sammanlagt kontaktades tio bibliotek på den

mailadress som fanns tillgänglig på respektive biblioteks hemsida. Det introducerande mailet innehöll relevant information om studien och efterfrågade personer som arbetade med inköp av medier i allmänhet och audiovisuella medier i synnerhet och som kunde tänka sig att ställa upp på intervjun (se Bilaga 3). Samtliga bibliotek svarade, och sex informanter från fem bibliotek erbjöd sig att ställa upp på en intervju (se Bilaga 1). Eftersom dessa fem intervjuer gav upphov till såväl intressanta likheter som skillnader, gjordes bedömningen att det var ett tillräckligt underlag för uppsatsen, och att fler intervjuer inte behövdes genomföras.

Mättnad är också en term som används för att bedöma hur många intervjuer som behöver genomföras för att tala om generaliserbara slutsatser inom kvalitativ forskning (Eriksson-Zetterquist och Ahrne 2015, s 42). Att hävda att ens kvalitativa studie är generaliserbar bör göras med viss försiktighet och med god argumentation för vilka eventuella slutsatser som kan generaliseras (Svensson och Ahrne 2014, s 26–28). För min undersökning har jag intervjuat ett begränsat antal informanter på en begränsad mängd bibliotek. Undersökningen kan därför betraktas som en fallstudie över hur företeelsen tar sig uttryck i Skåne. Målet har varit att undersöka hur enskilda bibliotek inom denna region arbetar med sitt audiovisuella bestånd och resultaten från intervjuerna har stundvis jämförts med varandra, men utan anspråk på att låta slutsatserna vara representativa för hela det svenska biblioteksväsendet. Det finns med andra ord inte ett uttalat syfte av att studera en fråga som kan generaliseras över en större tids- och rumslig yta.

5 Teoretiskt ramverk

Följande kapitel presenterar uppsatsens teoretiska ramverk. Det syftar till att kontextualisera de resultat som min empiriska undersökning utmynnar i samt bidra med begrepp och perspektiv som gör en analys av dem mer fruktbara. Kapitlet inleds med en genomgång av S. R. Ranganathans *Five laws of library science*. Lagarna formulerades redan 1931 och har beskrivits som ett ramverk för det moderna biblioteksväsendets värderingar och en handlingsguide för bibliotekarier i tillgängliggörandet av bibliotekets innehåll (George 2022; Cloonan och Dove 2005; Kwanya et al. 2010; McMenemy 2007). I denna uppsats tillämpar jag dem för att analysera informanternas förhållningssätt till sina audiovisuella mediebestånd. Syftet är inte att göra en deskriptiv tolkning av materialet utifrån lagarna. Snarare används de för att jämföra informanternas värderingar med Ranganathans beskrivning av biblioteket och dess uppdrag för att skapa en förståelse för hur detta förhållningssätt får konsekvenser för användare och biblioteket självt. Kapitlet innehåller även en definition av begreppet *institution* såsom det förstås inom institutionell teori. Definitionen förenas med den femte av Ranganathans lagar och används för att beskriva biblioteket som en föränderlig och dynamisk institution.

Shiyali Ramamrita Ranganathan (1892–1972) var en biblioteksman, matematiker och pedagog som alltjämt betraktas som den indiska biblioteksvetenskapens fader. För eftervärlden är Ranganathan mest känd genom sitt verk *The five laws of library science*, vilket sammanfattar hans flera år långa biblioteksfilosofiska betraktelser av vad ett bibliotek kan och bör göra för att uppfylla sina förpliktelser gentemot sina användare – det vill säga allmänheten. Lagarna i fråga är en samling principer som beaktar biblioteket, dess användare och bokbestånd och syftar till att beskriva hur ett bibliotek på bästa sätt kan tillgodose användarnas kunskapsbehov (George 2022, s 155–156). I sin ursprungliga version lyder Ranganathans fem lagar:

1. Books are for use
2. Every reader his book⁶
3. Every book its reader
4. Save the time of the reader
5. Library is a growing organism

⁶ Ranganathan (1963, s 81) har i en senare upplaga av verket omformulerat denna lag till ”Every person his och her book” och det är även denna formulering jag hädanefter kommer använda.

Lagarna har sitt ursprung i 1920- och 1930-talets Indien och deras historiska beskaffenhet är därför oundvikligt präglad av de förutsättningar som rådde där och då. Många formuleringar ter sig idag självklara och behandlar företeelser som sedan länge är förgivettagna. Icke desto mindre har lagarna fått ett otvetydigt genomslag i den internationella biblioteks- och informationsvetenskapen och har hittat nya tillämpningsområden även i nutida sammanhang. Patrick L. Carr (2014) argumenterar för att det är lagarnas enkelhet och stundvis självklara formuleringar som gjort dem beständiga genom åren och lyfter deras värde som ett fundament på vilket världens bibliotek kan utveckla sina verksamheter.

The laws define broad parameters within which libraries can evolve and thrive according to their socially constructed roles while concurrently blocking the impulses of librarians to preempt or limit those constructions

(Carr 2014, s 159).

Carr (2014) menar även att lagarna inte bör ses som konservativa föreskrifter på vilka biblioteken ska konstruera sin identitet. Snarare bör de betraktas som principer med vilkas hjälp biblioteken kan blicka inåt och analysera utgångspunkterna för bibliotekets uppdrag, inte minst i tider av förändring, vilket gör de synnerligen relevanta för min undersökning.

Med denna utgångspunkt har lagarna kommit att tolkas och omtolkas för att gälla olika aspekter inom och utanför det biblioteks- och informationsvetenskapliga fältet – en praktik som Ranganathan själv uppmuntrade till (Kwanya et al. 2010, s 7). Flera försök har gjorts för att göra lagarna tillämpbara på biblioteket i det digitala samhället. Tom Kwanya et al. (2010) och Michèle V. Cloonan och John G. Dove (2005) har exempelvis tagit hänsyn till de fundamentala skillnader som präglat biblioteket sedan Ranganathan först nedtecknade sina lagar. Kwanya et al. (2010) har huvudsakligen utgått från den femte lagen ("Library is a growing organism") i en diskussion om utvecklingen av det som kommit att kallas Library 2.0. Cloonan och Dove (2005) prövar å sin sida den tredje lagens ("Every book its reader") giltighet mot sökbarheten av bibliotekens e-resurser, och menar att biblioteken bör sträva efter att göra resurserna sökbara med hjälp av välutvecklade kataloger, sökfunktioner och utan att resultat riskerar att döljas från sina potentiella användare.

Tillämpningen av Ranganathans teorier har stundvis inneburit en anpassning av dem för att göra dem lämpliga för det område som analyseras. Så har till exempel Alireza Noruzi (2004) identifierat lagarnas grundläggande principer såsom de gäller

för biblioteket men omtolkat dem för att skapa en liknande, i hennes ord, grundläggande beskrivning av webben. Ranganathans lagar – till exempel ”books are for use” och ”every reader his or her book” – har på så vis omformulerats till ”web resources are for use” respektive ”every user his or her web resource” (ibid). Ett liknande tillvägagångssätt präglar även min undersökning. Jag har utgått från kärnvärdena i var och en av lagarna men tolkat dem på ett sätt som placerar audiovisuella medier i förgrunden i stället för böcker. ”Books are for use” har på så vis blivit ”Filmer ska användas” och ”every book its reader” har blivit ”varje film har sin åskådare”, et cetera. Nedan följer en genomgång av respektive lag såsom Ranganathan sammanfattar dem.

Den första lagen, ”books are for use”, är en som Ranganathan menar är lika elementär som behövlig. Böcker har historiskt sett varit en lyxvara för en begränsad samhällsgrupp. Den traditionella roll som bibliotek har spelat har därför varit som bevarare än tillgängliggörare – ett förhållningssätt som Ranganathan förkastar till förmån för utgångspunkten att en bok som inte används inte heller har något värde. (Ranganathan 1963, s 26–31). I jämförelse med övriga lagar syftar denna till att redogöra för bibliotekets identitet och hur det bör förhålla sig till sina användare i deras kunskapsinhämtning. Lagens giltighet har enligt Ranganathan en inverkan på bibliotekets läge, dess öppettider och generella utformning sett till inredning och möblering. Han förklarar att ett bibliotek bör ha som mål att vara tillgängligt för, och användas av, så många som möjligt. Lagen förespråkar därför att ett bibliotek inte bör skapa hinder för användarna att närma sig det, utan bör snarare arbeta för att skapa ett effektivt, hållbart och tillgängligt rum utan låsta dörrar och exklusiva samlingar. Detta innefattar saker som öppna bokhyllor, tillgängliga utrymmen, generösa öppettider och ett bibliotek som ligger i fysisk närhet till användarna (ibid, s 31–42). I senare tolkningar har det föreslagits att *book* i både denna och övriga lagar med fördel kan ersättas av *information* då böcker inte längre är den enda form av informationsbärare som förekommer på bibliotek (Kwanya et al. 2010, s 4; George 2022, s 158).

Den andra lagen, ”every person his or her book”, argumenterar för att det hör till bibliotekets uppdrag att sträva efter att tillhandahålla material som svarar mot användarnas behov och efterfrågan (Ranganathan 1963, s 80ff). En grundläggande tolkning av lagen säger att biblioteket tjänar det breda samhället och att det därför ska erbjuda en bred och varierad efterfrågan på böcker och annat material, oberoende av olika slags anspråk på kvalitet och smak (McMenemy 2007, s 99; George 2022, s 157). Under denna tolkning döljer sig emellertid en förståelse av

biblioteket att tillgodose behov hos sina användare som även innefattar annat än personliga smakpreferenser. Detta handlar om bibliotekets skyldighet att ta bort alla hinder som kan tänkas finnas mellan användaren och dess kunskapsbehov, oavsett om det rör sig om fysiska, ekonomiska eller intellektuella hinder. I dag skulle vi beskriva detta som tillgänglighet, och Ranganathan redogör även i detalj för olika anpassningar från bibliotekets håll åt personer med olika typer av förutsättningar, åkommor och egenskaper (Ranganathan 1963, ss 101–106; 118–132; 369–372).

Den tredje lagen, ”every book its reader”, har omiskännliga likheter med föregående lag då båda behandlar förhållandet mellan bibliotekets medier och dess användare. Lagen utgår från antagandet att det för varje bok finns en potentiell läsare och att biblioteket bör sträva efter att underlätta för läsaren att hitta denna bok (Ranganathan 1963, s 258). Lagens praktiska tillämpbarhet handlar om att biblioteken inte kan betrakta sina användare som en homogen mottagare. Även smalare böcker har en målgrupp och biblioteket ska därför se till att dessa är tillgängliga och sökbara. En grundförutsättning för detta berörs redan i den första lagen, nämligen att biblioteket måste göra samlingarna öppna och tillgängliga för användarna. En sådan *open access*-modell möjliggör för användare att navigera hylla efter hylla dels för att hitta böcker de vill läsa, dels för att hitta nya böcker i anslutande ämnesområden.⁷ Böckerna bör vara uppställda enligt en ämnesindelning som gör dem lätta att överblicka och tacksamma att söka i (ibid, s. 258–268).

En central utgångspunkt är att lagen inte förutsätter att varje potentiell läsare alltid vet vilken bok de vill läsa, eftersom det ibland är ett övergripande ämnesintresse som tagit dem till biblioteket. Ranganathan lyfter därför vikten av referensarbetets stöd vid användarnas informationssökning och menar att biblioteken inte kan ta för givet att alla användare har möjlighet att läsa av och tolka bibliotekets samlingar och katalogposter (ibid, s 268–270).

Den fjärde lagen, “save the time of the reader”, riktar sig mot biblioteket och beskriver hur det bör arbeta för att underlätta användarnas bruk av biblioteket sett till hur mycket tid de behöver lägga på att hitta rätt bok. I praktiska termer handlar detta om till vilken grad biblioteket har tagit hänsyn till förutsättningarna för tidigare lagar (Ranganathan 1963, s 287). Att utgå från att biblioteket har öppna hyllor kräver till exempel också att dessa är organiserade på ett enhetligt, företrädesvis ämnesbaserat och inte minst okomplicerat vis som innebär att

⁷ Open Access såsom Ranganathan beskriver det är i dag en underförstådd princip och innebär att ”the reader is permitted to wander among the books and lay his hands on any of them at his will and pleasure.” (Ranganathan 1963, s 259).

användarna utan problem kan navigera dem och hitta relevanta titlar. Detsamma gäller för bibliotekets kataloger och bibliografier, som behöver vara begripliga, enkla och systematiska för att användarna ska kunna ha nytta av dem för att hitta böcker (ibid, s 288-305). Kwanya et al. (2010, s 5) lyfter apropå denna lag att nutidens informationssamhälle har gjort det desto mer angeläget för biblioteket att arbeta med metoder som gör informationssökningen mer effektiv.

Den femte och sista lagen, "the library is a growing organism", betonar att biblioteket är en dynamisk institution som ständigt utvecklas och förnyas. Biblioteket förstås som en institution som, likt en levande organism, behöver utvecklas. "It is an accepted biological fact that a growing organism alone will survive" (Ranganathan 1963, s 326). Till skillnad från tidigare lagar intar Ranganathan här ett vidgat perspektiv på biblioteket som fenomen som ser bortom enskilda organisationer och deras sätt att arbeta. Lagen utgår från begreppet *growth*, en sorts förnyelse eller utveckling om man så vill, och tillämpar det på två sätt. Det första handlar om bokstavlig utveckling av de tre variabler som Ranganathan menar står i centrum för lagarna och för bibliotekets arbete i stort: böcker, läsare och bibliotekets medarbetare. Böcker, förklarar han, "växer" såtillvida att bibliotekets bestånd utvecklas när nya böcker köps in och äldre böcker gallras bort (Ranganathan 1963, s 327–351). Tillväxten av läsare var för Ranganathan förknippat med ett ökat inflöde av nya biblioteksanvändare, men senare tolkningar har även betonat förändrade användarvanor och demografiska faktorer (George 2022). För att hantera böcker och användare krävs därtill en anpassad personalstyrka med arbetsuppgifter och specialkompetenser som riktar sig mot det aktuella beståndet och de användare som kommer till biblioteket.

Det andra sättet som Ranganathan tillämpar begreppet på, och det sätt som jag huvudsakligen tar fasta på, handlar om utvecklingen av biblioteket som idé och fenomen (Ranganathan 1963, s 351–354). Bibliotek, menar Ranganathan, har utvecklats från en sluten samling böcker – "literal prisons for books" (Ranganathan 1963, s 351) – till dagens öppna institutioner där målet är att böckerna ska lånas och användas. Denna utveckling har – och kommer även fortsätta – kretsa kring den gemensamma kärnan att biblioteket inte bara bör anpassa sig till förändringar i samhället, utan också spela en aktiv roll i att forma samhällets utveckling genom att främja lärande och tillgång till information för alla. Biblioteket ska vara "an instrument of universal education, and assembles together and freely distributes all the tools of education and disseminates knowledge with their aid" (ibid, s 354).

I tillämpningen av denna sista lag utgår jag från en definition av begreppet *institution* hämtad ur institutionell teori. Inom organisationsteorin, dit institutionell teori tillhör, används *institution* för att beskriva handlingar som hjälper oss att ”skapa ordning i vår omvärld” genom att hjälpa oss ”fatta beslut om hur vi ska handla i olika situationer” (Eriksson-Zetterquist et al. 2015, s 288). Institutioner skapas inte genom medvetna handlingar för att tjäna kortvariga syften. Snarare uppstår de till följd av en långvarig tillämpning från människor i samspel (Eriksson-Zetterquist 2009, s 14). Institutioner skapas när handlingar belönas och bildar mönster som effektiviserar och normaliserar dem och gör de förutsägbara och stabila (habitualisering). Dessa mönster sorteras därefter på ett sätt som är gemensamt för alla deltagare i institutionen (typifiering).

Det har föreslagits att institutionell teori bör betraktas mer som ett teoretiskt ramverk än som en tydligt avgränsad teori (Eriksson-Zetterquist 2009, s 23-24). Gemensamt inom detta ramverk är ett ifrågasättande av antagandet att organisationer är rationella aktörer som agerar systematiskt för att göra största möjliga nytta (ibid, s 5-7). Ulla Eriksson-Zetterquist (2009) lyfter tre olika skolbildningar av institutionell teori: tidig institutionalism, nyinstitutionell teori samt skandinavisk institutionalism. Alla grenar syftar till att skapa en förståelse för hur organisationer uppstår och utvecklas samt hur institutionalisering av mönster och handlingar sker inom dessa organisationer. Skandinavisk institutionalism uppstod på 1980-talet och fokuserar på förändringsprocesser och reformer inom organisationer. I min uppsats kommer jag ta fasta på två begrepp från denna skolbildning: översättning samt avinstitutionalisering. Översättning används för att beskriva hur idéer, moden och förändringar färdas mellan organisationer och ”översätts”, det vill säga anpassas och institutionaliseras på den egna organisationen. Avinstitutionalisering beskriver hur idéer och moden som tidigare tagit utrymme i en organisation faller ur bruk och förlorar sitt status på organisationen i fråga (Eriksson-Zetterquist 2009, s 129-137).

Som Lisa Olsson Dahlquist (2019) förklarar är begreppen organisation och institution bärande inom institutionell teori. I min tillämpning av teorin vänder jag mig därför till hennes åtskillnad av begreppen i tillämpningen av dem på bibliotek, där organisation syftar ”på de enskilda biblioteken, medan folkbiblioteket som institution utgörs av en samling normer, regler, rutiner och förståelser som påverkar de enskilda organisationernas utformning” (Ohlsson Dahlquist 2019, s 73).

6 Resultat och analys

Följande kapitel redogör för resultaten från min empiriska insamling. Resultaten analyseras löpande utifrån undersökningens teoretiska ramverk samt fynd från tidigare forskning. Upplägget följer en tematisk rubriksättning som bygger på teman som har ansetts ta störst utrymme i källmaterialet. Rubrikerna svarar delvis mot intervjuguidens tematisering, vilken beskrevs i kapitel 4.1. Mina rubriker är följande: 1) Filmens roll och nutida funktion på folkbibliotek; 2) Den digitala utvecklingen av audiovisuella medier på folkbibliotek; 3) Kvalitet och urvalskriterier, samt 4) Historiska och framtida utvecklingar.

Ett par övergripande slutsatser från intervjuer och styrdokument inleder kapitlet. En genomgång av materialet har tydliggjort att audiovisuella medier har en mer eller mindre framträdande närvaro på alla bibliotek som förekommer i undersökningen, men denna närvaro varierar i både kvalitativa och kvantitativa avseenden. Samtliga bibliotek bedriver någon form av filmverksamhet (digital och/eller fysisk) och ingen av informanterna uppger att filmen helt och hållet har spelat ut sitt syfte som utlåningsbart medium på biblioteket – åtminstone inte i dagsläget. Samtidigt står det klart att de audiovisuella mediernas position på biblioteken uppvisar avgörande skillnader mot hur det en gång tidigare har varit. För majoriteten av biblioteken uttrycker sig detta i mönster som även har identifierats på nationell skala, nämligen en dramatisk nedgång i utlåning och nyförvärv av fysisk film, vilket flera informanter härleder till förändrade användarvanor och ett förändrat landskap för mediekonsumtion i stort (Kungliga biblioteket 2022). I anslutning till denna nedgång har samtliga bibliotek, med undantag för Malmö stadsbibliotek, idag ett avtal med någon eller några av strömningstjänsterna Cineasterna eller Viddla.

6.1 Filmens roll och nutida funktion på folkbibliotek

I detta avsnitt presenteras resultat som berör informanternas uppfattningar om filmens roll och funktion på deras respektive bibliotek samt hur biblioteken arbetar med sina filmbestånd i nutid. Ingen av informanterna uttrycker en omedelbar skepsis till närvaron av film i olika skepnader på bibliotek, vare sig utifrån argument om materialets innehållsliga potential eller dess funktion på biblioteket. Snarare råder en gemensam samsyn om att filmen, både som fysiskt medium och i strömmande format, har ett egenvärde som konststart och att den inbegriper en

berättelseform skild från böcker och andra medier som det finns anledning för biblioteken att ta vara på. Intervjuerna pekar också på att audiovisuella medier har blivit ett mer eller mindre normaliserat inslag på biblioteken och inte något som det finns anledning att ifrågasätta. På frågan om informanterna upplever att film är ett naturligt inslag på biblioteket, uttrycker till exempel flera av intervjupersonerna att detta inte är något som de tidigare har haft anledning att reflektera över. I stället har de tagit filmens närvaro för givet och sett den som en given del i bibliotekets bestånd. Aden vid Helsingborgs bibliotek förklarar till exempel att:

jag har mest bara tagit det för självklart [...]. Så länge jag har jobbat här så har det ju varit väldigt... Vi är glada att folk konsumerar kultur så för mig har det egentligen aldrig varit någon fråga: ska vi ha det eller ska vi inte? Det har varit självklart att det ska finnas. Jag har aldrig funderat på det så.

(Aden, Helsingborg)

Aden uppfattar det med andra ord som positivt att biblioteksanvändarna konsumerar kultur, till synes oberoende av format. Att film skulle uteslutas från biblioteket har därför aldrig varit aktuellt för denna informant. Liknande resonemang återkommer även hos Anno vid samma bibliotek, som lyfter filmer tillsammans med tv-spel som två exempel på vad hen beskriver som olika tiders berättelseformer som idag tar plats på folkbibliotek. Att deras värde som berättelseform skulle vara något som ifrågasätts eller ens diskuteras är däremot något som hen starkt tillbakavisar.

Det förgivettagande som Aden och Anno ger uttryck för präglar tydligast de bibliotekarier som har arbetat på bibliotek under kortare tid, medan till exempel Camille vid Höörs bibliotek med enkelhet kan dra sig till minnes hur bibliotekets medieutbud har utvecklats från en obefintlig samling när hen började arbeta 1986 fram till idag. Numera upplever även Camille att filmerna har en självklar plats på biblioteket och beskriver dem som en god ingång till berättelser.

Av allt att döma pekar dessa utsagor på att närvaron av film på bibliotek har nått en punkt där det inte längre betraktas som vare sig ett omaka eller för bibliotekets verksamhet i övrigt anmärkningsvärt medium, vilket det bevisligen har gjort under en stor del av 1900-talet. Åsikter likt de Lissvik (1982) kunde identifiera och som bland annat Isaksson (1982) och Östling (1951) gav uttryck för är därför närmast obefintliga i mitt källmaterial. Ingen av informanterna betraktar filmen som ett okonstnärligt medium och ännu mindre ett medium med påstådda skadeverkningar på konsumenterna. Som Anno förklarar: ”den diskussionen är ju inte levande idag. Det var ju någonting man hade då på åttio- och nittioalet, så att säga, och sen har det ju bara fortsatt på något sätt” (Anno, Helsingborg).

Samtidigt uppvisar informanterna delvis överlappande, delvis åtskilda föreställningar om vilken funktion de upplever att audiovisuella medier ska tjäna på folkbibliotek utifrån frågor om funktion, syfte och ändamål. Här förstår jag filmens användningsområden som ett uttryck för begreppet “use” såsom Ranganathan tillämpar det. Det vill säga: “books are for use”, eller här: “Filmer ska användas. Ranganathans (1963, s 81) användning av begreppet syftar både på användning av böcker i utbildande syfte och i rekreationssyfte. Huvudsaken för honom var att materialet skulle komma att brukas och uppfylla ett syfte för användarna. Hur ser informanterna på filmens användningsområde och funktion?

Samtliga informanter pratar om ett utjämnande, kompensatoriskt uppdrag. Billie vid Hässleholms bibliotek upplever att biblioteket, genom sitt filmbestånd, har en möjlighet att nå användare som av olika skäl inte har möjlighet att köpa eller strömma filmer hemifrån. Eli vid Simrishamns bibliotek instämmer och trycker på att även personer utan ekonomiska medel har rätt att konsumera nyutgiven film: ”I grunden [är det] den utjämnande tanken. Alla ska ha chansen att se vad som är aktuellt” (Eli, Simrishamn). Elis förklaring tycks för övrigt representativ för bibliotekets arbete i stort, då snarlika formuleringar även förekommer i dess biblioteksplan. I denna förklaras att: ”Biblioteket ska verka kompensatoriskt och ambitionen är att i så stor utsträckning så möjligt jämna ut klyftor som beror på socioekonomisk bakgrund och skillnader i kulturellt kapital” (Simrishamns kommun 2022, s 26). Det kompensatoriska arbetet gäller uttryckligen för hela bibliotekets medieutbud, såväl digitalt som fysiskt (ibid, s 14).

Dana vid Malmö stadsbibliotek återoppar snarlika argument men betonar, liksom Ranganathan (1963), att biblioteket bör arbeta för att tillhandahålla underhållning likväl kunskap och bildning:

Biblioteket är ju lite en källa till att få folk att må bra – och såklart det demokratiska uppdraget – men också att man ska ha ett bra liv. Speciellt för de som inte har resurser att ha massa egna tjänster eller vad man ska säga [...].

(Dana, Malmö)

Dana tillägger att det även av hållbarhetsskäl finns en poäng med att erbjuda film vid sidan av böcker på bibliotek: ”det finns ju ingen anledning att alla människor ska köpa varje bok de vill läsa eller köpa varje film dom vill se egentligen” (Dana, Malmö). Andra argument för filmens funktion går tillbaka till tesen att audiovisuella medier av allt att döma har blivit ett naturligt inslag på folkbibliotek. Informanterna förenar filmernas ändamål med bibliotekets uppdrag i stort och

betraktar det som en kulturell upplevelse likt romaner som bibliotekets bestånd bör bestå av. Aden förklarar till exempel att filmer: ”är ju också en kulturell upplevelse precis som mycket av det andra vi gör. Vi har ju romaner och så. Jag vet inte varför man inte skulle ha film” (Aden, Helsingborg).

Sådana föreställningar tangerar argument som återkom redan vid mitten av 1900-talet och som förespråkade att bibliotek bör ge utrymme för ett vidgat mediebestånd bestående av mer än bara böcker. Bland flera författare tycktes det dessutom nästintill självklart att framtidens bibliotek skulle sträva efter ett mer eller mindre formatoberoende förhållningssätt där verkets innehåll vägde tyngre än dess bärare (Neergaard 1951; Brown 1969; Kylberg 1973; Hjelmqvist 2008). I dessa visioner finns en antydning om att de medier som biblioteket bör bestå av också är varandras jämlingar. Det vill säga, inget medium uppfattades som viktigare eller bättre än något annat, utan det ansågs vara upp till användaren att bedöma vilket som lämpar sig bäst för ändamålet. I en formulering som tangerar S. R. Ranganathans fyrtio år tidigare formulerade paradig förutspår Kylberg (1973) att: “Rätt medium, rätt idé till rätt person vid den rätta tiden förmedlad i den rätta miljön med de rätta resurserna; med en sådan målsättning blir det inte så svårt för våra folkbibliotek att stämna träff med framtiden.” (ibid, s 156).

Mångfalden av medietyper på dagens folkbibliotek rimmar förvisso väl med Kylbergs profetia. Att ett modernt bibliotek tillhandahåller fler medietyper än tryckta böcker tycks också i det närmast självklart utifrån de intervjuer och policydokument som jag har tagit del av. Böcker, ljudböcker, e-böcker, film och musik är återkommande på samtliga berörda bibliotek och strömmande film och datorspel förekom på majoriteten av dem. Även om det är boken som upptar överlägset störst utrymme, ska det också tilläggas att andra medier, exempelvis film, musik och datorspel, omnämns i samtliga medie- och biblioteksplaner som jag har tagit del av – antingen direkt och indirekt. Hässleholms medieplan har till exempel sedan 2010 innehållit formuleringen: ”Biblioteken ska erbjuda många olika medieformat, såsom böcker, tidningar och tidskrifter, ljudböcker, e-böcker, e-ljudböcker, talböcker, DVD-filmer, databaser och andra webbtjänster med mera” (Hässleholms bibliotek 2020, s 8). Malmös senaste biblioteksplan förklarar å sin sida att: ”Aldrig förr har det funnits så många olika sätt att läsa, söka information, ta del av kultur och få inspiration. Biblioteken ska erbjuda rätt mix av relevanta medier i sina samlingar” (Malmö stad 2015, s 13). I en direkt motsvarighet till Kylberg (1973) konstaterar till sist Höörs biblioteksplan att: ”mediernas innehåll ska styra urvalet snarare än formen” (Höörs kommun 2021, s 4).

Däremot är det osäkert om alla medier på dessa bibliotek bedöms vara likvärdiga. Trots att alla informanter upplever att filmen har ett egenvärde som medium förekommer det nämligen stora skillnader i hur filmen uppfattas stå i relation till andra medier – inte minst boken, som genomgående uppges vara det medium som biblioteken arbetar mest med. Apropå frågan om vilket syfte filmer spelar på folkbibliotek förklarar till exempel Camille att Höörs bibliotek har hoppats att de berättelser som filmutbudet bidrar med ska uppmuntra ovana biblioteksbesökare att konsumera mer litteratur. Camille är däremot snabb med att invända att: ”nu menar inte jag att film bara ska vara en ingång till litteratur, film har ett egenvärde också. Film är ju verkligen en berättelsebärare i sig själv” (Camille, Höör).

Ingen av informanterna är av uppfattningen att biblioteket bör prioritera filmen högre eller ens i samma nivå som den tryckta boken. Däremot intar somliga informanter en överlag mer entusiastisk hållning till audiovisuella medier än vad andra gör. Delvis i motsättning till Camille uttrycker till exempel Billie vid Hässleholms stadsbibliotek en viss restriktion vid att över huvud taget särskilja böcker och filmer sett till vilket värde de kan erbjuda användarna:

Jag ser det nog som likvärdigt böcker. Jag kan inte se skillnaden riktigt [...]. Att man tolkar och gör en film likaväl som man skriver en bok – alltså jag skulle nog se att det är samma sätt att förmedla den här känslan eller upplevelsen som författaren eller den som har skrivit manus eller så vill förmedla.

(Billie, Hässleholm)

Billie betraktar med andra ord medierna utifrån upphovspersonernas perspektiv och antyder, liksom Kylberg (1973) och Brown (1969), att formatet spelar mindre roll än innehållet som förmedlas. Snarlika perspektiv har varit förhållandevis sällsynta i materialet; informanterna har generellt sett separerat filmer från böcker och beskrivit dem utifrån egna villkor. Liknande tankegångar går däremot att återfinna även hos Aden, som tar fasta på ett slags vidgat textbegrepp och undrar, apropå bibliotekslagens entydiga fokusering på begreppet *litteratur*, om inte spelfilm också skulle kunna ingå i litteratur: ”Alltså visst att det inte är skrivet, men jag menar, likaväl som att man läser upp en bok så varför skulle inte en [...] filminspelning av en bok vara litteratur också i så fall?” (Aden, Helsingborg). Att begreppet litteratur används som måttstock för filmen att mätas mot antyder däremot att även Aden har en syn på boken som det mest centrala mediet på bibliotek. Liknande tankegångar förekommer också i olika biblioteksplaner, där film och andra medier likställs vid varandra som uttryck för text och berättelser:

I det läsfrämjande arbetet ska Helsingborgs bibliotek utgå från det vidgade textbegreppet. Berättelsen rymms i många format och former som exempelvis i den tryckta boken, ljudboken,

e-boken, talboken, punktskrift, tv-spel, bild och film. Genom berättande kan vi möta andra och oss själva.

Helsingborgs kommun (2019, s 15–16)

I anslutning till frågan om filmens syfte hör frågan om bibliotekets skyldighet. Har biblioteket en de facto skyldighet att tillhandahålla audiovisuella medier till sina användare? Utifrån en sentida tolkning av Ranganathans lagar menar George (2022) att svaret på denna fråga är ja. Ett modernt bibliotek, som sätter användarnas behov först, kan inte överleva i det moderna samhället genom att bara tillhandahålla böcker. Efterfrågan på medier, förklarar han, är idag mindre fokuserad på behållare och mer fokuserad på innehållet. Informationen kan därför förekomma i tryckt bokform, som e-bok, webbresurs – eller film. Det hör därför till bibliotekets ansvar att tillgodose användarnas varierade behov enligt principen ”Put Content First, Not the Container” (George 2022, s 159).

Eli upplever däremot att det är en svår fråga att besvara, men lyfter att film, precis som litteratur och musik, är uttryck för kultur och bidrar till att skapa en meningsfull vardag för människor. På frågan om vilka medier biblioteket i första hand har en skyldighet att tillhandahålla, är hen däremot försiktig med att påstå att film intar en lika central roll som böcker. I stället föreställer hen sig bibliotekets medieutbud som ett slags metaforisk näringskedja, där litteratur i snäv bemärkelse placeras högst upp och film och musik strax därunder (Eli, Simrishamn).

Anno hänvisar å sin sida till bibliotekslagens 2§ och påpekar att även om det endast är litteratur som specificeras som något som biblioteket ska främja, så antyder formuleringen ”kulturell verksamhet i övrigt” att även andra medier hör till bibliotekets lagstadgade arbete.⁸ Det finns därför utrymme för en tolkning som säger att biblioteket även bör ställa andra medier till förfogande för användarna. Å andra sidan, fortsätter Anno, måste biblioteket ta ställning till vad som uttryckligen påtalas i lagen när budgeten inte tillåter för annat:

Du måste hitta den där halvmiljonen så att säga, och du kan inte stryka någonting annat än mediaanslagen. Ska jag då enligt vårt uppdrag, enligt lag, eller ska vi erbjuda den här lite som är nice

(Anno, Helsingborg).

Film uppfattas alltså som något positivt och önskvärt av Anno, men inte någonting som prioriteras i bibliotekets arbete när budgeten inte tillåter det. Samma resonemang kan även spåras på Malmö stadsbibliotek, som till följd av en minskad efterfrågan på fysisk film och vad som identifierats som ett förändrat

⁸ ”Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt” (SFS 2013:801, min kursiv.).

medielandskap, har slutat prioritera filmer – både digitalt och fysiskt. Biblioteket köper fortsatt in filmer men endast i begränsad omfattning och utan att aktivt bevaka utgivningen. Även om Dana uttrycker att hen inte önskar att filmen fñas ut någon gång snart, upplever hen ändå att bibliotekets många prioriteringsområden gjort det svårt att satsa på den:

Jag tror att biblioteken har lite problem med sin identitet. Vad är vi till för? Vad är vårt uppdrag? Vi har så många uppdrag och det är så många saker som ska prioriteras hela tiden så ibland är det nästan svårt att veta: vad är vårt fokus?

(Dana, Malmö)

Citatet ovan skulle troligen resonera väl även med övriga bibliotek. Utifrån det samlade källmaterialet är det nämligen möjligt att skönja vad som skulle kunna beskrivas som en pågående konflikt mellan å ena sidan strävan att tillhandahålla ett så brett medieutbud som möjligt, å andra sidan ständigt minskade ekonomiska resurser att upprätthålla detta utbud med. Billie förklarar till exempel att resurserna för att köpa in fysisk film till Hässleholms stadsbibliotek har mer än halverats på ett fåtal år och Eli uppger att Simrishamns bibliotek har fått upphöra med tv-spel då det blivit för kostsamt för biblioteket att hålla sig à jour med nyutgivningen. Även för bibliotek där anslaget inte har minskat sett till hur mycket pengar som spenderas, upplever informanterna ändå att utrymmet för att köpa in film är mindre än vad det en gång har varit då kostnaderna för dessa uppges öka i otakt med medieanslagen. På frågan om vilka medier som skulle bortprioriteras om ekonomin blir mer åtstramad, hänvisar samtliga informanter till film eller musik på fysisk bärare då utlåningsfrekvensen på dessa helt enkelt inte motsvarar deras kostnader.

De resultat som hittills presenterats berör huvudsakligen informanternas subjektiva föreställningar om hur de själva eller biblioteket de arbetar på förhåller sig till sina audiovisuella mediebestånd. Som Anno förklarar råder det däremot inte ett ömsesidigt förhållande mellan vilka värderingar som bibliotekarier lägger i de olika medietyperna och hur biblioteket i fråga faktiskt arbetar med dem. ”På papperet låter det bra” (Anno, Helsingborg).

Annos kommentar speglar ett återkommande mönster i källmaterialet. Som tidigare påtalats är alla informanterna av uppfattningen att filmmediet tjäna ett reellt syfte på folkbibliotek; det är ett medium som idag tar olika skepnader men vars fundamentala syfte i alla avseenden anses vara i linje med hur biblioteken i övrigt arbetar samt ett medium vars effekt på användare betraktas som god. Trots detta fyller filmmediet i praktiska termer inte längre samma funktion på biblioteken som det en gång i tiden har gjort – framför allt inte som ett fysiskt medium. Filmerna

upptar mindre plats i bokstavig bemärkelse och alla informanter uppger att nyförvärvet av dvd- och bluray-filmer har minskat betydligt.

Av de bibliotek som förekommer i undersökningen är det förvisso bara Höörs som har tagit ett aktivt beslut om att upphöra med inköp av nya dvd- och bluray-filmer. Detta till följd av vad biblioteket identifierat som en minskad efterfrågan på, och utlåning av, medierna. Camille uppger även att filmutbudet hos BTJ – vilket är det företag som biblioteket har som leverantör – är märkbart mer begränsat idag än vad det har varit tidigare.⁹ Detta, i kombination med den höga kostnad som det innebär att köpa filmer med utlåningsrättigheter, har gjort att biblioteket valt att förlita sig på det utbud som Cineasterna erbjuder.¹⁰ Enligt Camille har detta beslut inte lett till några invändningar från biblioteksanvändarna.

Övriga bibliotek har gemensamt att de fortfarande köper in fysiska filmer, men i begränsad omfattning och i princip bara på de få inköpsförslag som kommer. I regel motiveras detta med att efterfrågan på fysisk film saknas eller att biblioteket behöver prioritera andra delar av verksamheten i sin budget. Ett bibliotek som delvis avviker från mönstret är Simrishamns, som överlag uppvisar avvikande tendenser mot hur övriga bibliotek i undersökningen arbetar. Biblioteket, tillsammans med övriga organisationer inom nätverket Bibliotek Skåne Sydost, har nämligen tillgång till både Cineasterna och Viddla. Helsingborgs, Hässleholms och Höörs bibliotek har endast avtal med Cineasterna. Eli uppger också att den minskade utlåningsfrekvens som identifierats på övriga bibliotek har varit mindre påtaglig i Simrishamn. Detta tillskriver hen kommunens generellt sett äldre befolkning, som uppges konsumera fysisk film i högre utsträckning än strömmande. Även inflödet av sommargäster i kommunen innebär att utlåningen periodvis uppgår i högre nivåer, då gästerna tenderar att äga:

en gammal skrotig dvd-spelare och då är det liksom – när man åker till sommarhus, då vill man inte ha den nya tekniken. Det är känslan att då skärmar man av sig, då har man sin tv och man har sin dvd-spelare och sen så åker man till bibblan.

(Eli, Simrishamn).

Enligt Eli upplever biblioteket att utlåningen ökar under sommarmånaderna och tillägger att ”på sommaren försvinner liksom halva filmbeståndet” (Eli, Simrishamn). Även Eli erkänner däremot att nyförvärvet av fysisk film är lägre idag än vad det har varit tidigare. Biblioteket väljer också att aktivt lyfta fram de

⁹ Mattias Persson, produktchef och chef för bibliografiska tjänster vid BTJ, bekräftar för mig att flera filmbolag mycket riktigt ger ut färre dvd- och blurayfilmer än vad de gjort tidigare. Han noterar även att Höörs bibliotek inte är ensamma med att sluta med fysisk film (mailkonversation 30 maj 2023).

¹⁰ Vid färdigställandet av denna uppsats ligger kostnaden för filmer med utlåningsrättigheter hos BTJ mellan 550–595 kronor styck. <https://butik.btj.se/filmer/> [2023-05-28].

strömmande filmtjänsterna för användarna, då Eli förmodar att dessa så småningom kommer ersätta de fysiska filmerna.

Även om ett användarperspektiv faller utanför ramarna för denna uppsats, har det varit svårt att bortse från frågor som, direkt eller indirekt, berör användarnas förhållningssätt till filmerna vid de bibliotek jag har undersökts. Då jag varken har intervjuat användare eller tagit del av användarstatistik från Cineasterna och Viddla, är det emellertid svårt att dra några konkreta slutsatser likt de Proctor (2018) och Forstot-Burke (2019) har gjort gällande hur användarna faktiskt förhåller sig till filmutbudet vid biblioteken. Att det, som Eli uppmärksammat, till övervägande del är en äldre målgrupp som konsumerar fysisk film känns däremot igen även från övriga informanter, som återkommande uppger att den målgrupp som fortfarande lånar fysisk film tenderar att vara äldre och i regel mindre bekväm med att använda de digitala alternativen. De som uppges vara de största användarna av strömmande alternativ är å andra sidan en jämförelsevis yngre målgrupp, även om informanterna inte är överens om vad ”yngre” innefattar då beskrivningarna varierar från ungdom till medelålders. Med det sagt finns det alltså en tydlig avgränsning mellan målgrupperna för respektive mediebärare, vilket till synes bekräftar det som Proctor (2018) kunde visa apropå användarpreferenser, nämligen att studenter (vilka förmodas tillhöra en yngre målgrupp) föredrar strömmande film över fysisk även i de fall då båda alternativ tillhandahålls.

Liksom för Höörs bibliotek går det att skymta ett starkt förtroende för strömningstjänsternas service och utbud även vid övriga bibliotek, medan dvd-filmen snarare tenderar att betraktas som ett äldre, lätt förlegat medium – vilket Elis citat ovan antyder. Strömmande filmtjänster betraktas inte bara som smidigare och mer tidsenligt, utan också billigare än att köpa enskilda, fysiska exemplar, vilket gör att flera bibliotek föredragit att fokusera på detta snarare än att upprätthålla ett fysiskt filmbestånd. Jag frågade övriga bibliotek om införlivandet av strömmande filmtjänster har gjort att de reducerat sina inköp av fysiska filmer. Informanterna vid Hässleholms, Simrishamns respektive Helsingborgs bibliotek svarade att det troligtvis haft en inverkan, men noterade samtidigt att minskningen också pågått dessförinnan. Endast Dana, vid Malmö stadsbibliotek, uppger att nyförvärvet av fysisk film fortlöpte normalt även efter att biblioteket anslutit sig till Cineasterna. Detta kan med fördel kontrasteras mot Ogenstedts (2019, s 24) studie, där närmare hälften (45 procent) av deltagande bibliotek uppgav att filmsamlingen förblivit oförändrad sedan biblioteken anslutit sig till strömmande filmtjänster, medan endast två femtedelar (37 procent) noterade en minskning. Det ska däremot noteras

att Ogenstedt pratar om en minskning av det befintliga beståndet och inte nödvändigtvis av nyförvärven. Varken Höörs bibliotek eller övriga bibliotek i min studie har heller medvetet gjort sig av med tidigare inköpta filmer. Men då många filmer slits ut och följaktligen behöver gallras, har det totala filmbeståndet minskat på samtliga bibliotek.

En inte sällan förbisedd aspekt av Ranganathans tredje lag – ”Every book its reader”, eller här: *Varje film sin åskådare* – är frågan om spridning och marknadsföring. Ranganathan (1963, s 271–277) diskuterar värdet i att sprida information om biblioteket och dess resurser, både internt genom skyltning, och utåttriktat genom exempelvis affischer utanför biblioteket. Sådana metoder, förklarar han, lockar potentiella biblioteksanvändare och gör det möjligt för böcker att ”hitta” sina läsare. Marknadsföringen möjliggör även för ovana användare att få kunskap om vilka typer av medier som biblioteket faktiskt tillhandahåller. Jag frågade informanterna om, och i så fall hur, de arbetar med marknadsföring av sina audiovisuella medier, både digitalt och fysiskt. Endast Eli vid Simrishamns bibliotek uppger att biblioteket aktivt, om än i begränsad utsträckning, arbetar för att sprida information om nya filmer, och detta via sitt instagramkonto. Övriga bibliotek uppger att de inte alls eller väldigt sällan arbetar för att sprida information om enskilda filmer, och överlåter ibland detta ansvar till de allmängiltiga rekommendationer som förekommer på Cineasternas startsida.

Då flera informanter uppger att de tvivlar på att framför allt den yngre målgruppen känner till att biblioteket tillhandahåller film, och ännu mindre strömmande film, kan det finnas anledning att öka arbetet med marknadsföring om målet är att också öka kännedomen. Som Anno förklarar:

Jag tror inga nya låntagare förväntar sig att det ska finnas film. Däremot märker man när man skriver in nya låntagare och informerar om vad du kan använda kortet till så är det en del som blir positivt överraskad att dom får höra att det finns en strömmande filmtjänst.

(Anno, Helsingborg).

Att informera om de strömmande tjänsterna hör därför till vanligheten på biblioteken. Antingen vid informationsdisken, genom information i bibliotekets fysiska rum eller på dess digitala kanaler. På frågan om biblioteket marknadsför sina strömmande alternativ förklarar Camille att:

Vi har skyltar om Cineasterna, det står liksom på lånedisken, det sitter uppsatt på fronten precis vid disken med topplistan för januari och det ligger på hemsidan [...]. Så att det tycker jag att vi har, dom här tjänsterna marknadsför vi hela tiden.

(Camille, Höör).

Även den rumsliga placeringen av de fysiska filmerna tangerar frågan om marknadsföring då medveten placering och framhävmått av materialet kan ha en påverkan på hur ofta filmerna lånas ut. Detta menar Eli, som förklarar att: "Nu har vi [filmerna] precis vid ingången och då lånas dom rätt mycket. Rullas dom undan längs ner i bibblan, ja, men då minskar utlånen" (Eli, Simrishamn). Frågan om filmernas placering berör också aspekter av Ranganathans första och fjärde lag. Lagarna förespråkar att biblioteket, för att tillgängliggöra sina samlingar, inte ska skapa hinder för användaren att tillgå materialet, vare sig utifrån fysiska eller intellektuella faktorer. Materialet ska därför vara synligt, tillgängligt och lätt att navigera. Då samlingarna tenderar att vara små, i synnerhet i jämförelse med hur stora de tidigare varit, har somliga bibliotek emellertid valt att flytta undan dem till mindre attraktiva platser. Camille uppger att Höörs bibliotek, i kontrast mot Simrishamns, har flyttat sin filmhylla till ett förhållandevis undanskymt ställe och uppger att besökare skulle kunna "gå runt i biblioteket i en timme och gå härifrån och inte inse att det fanns någon film på vuxenavdelningen" (Camille, Höör).

Ett sådan förhållningssätt är förvisso svårt att försvara utifrån Ranganathans nämnda lagar. Samtidigt är det viktigt att begrunda att både Hässleholms stadsbibliotek samt Malmö stadsbibliotek faktiskt har stora filmsamlingar som är utplacerade på synliga ställen dit användare med enkelhet kan hitta den. Trots detta lånas materialet inte ut i någon större utsträckning. Med detta sagt är det ingen av informanterna som utifrån sina resonemang går emot principen de grundläggande värdena i Ranganathans lag "Books are for use", eller här: *Filmer ska användas*. Film uppfattas som ett gott komplement till bibliotekets verksamhet i stort, men ingen av informanterna framhäver mediet i samma utsträckning som böcker. Trots att samlingarna tar mindre utrymme än vad de tidigare har gjort, arbetar majoriteten av biblioteken ännu för att framhäva audiovisuella medier genom strömmande filmtjänster. Nedan tar jag fasta på närvaron av dessa tjänster och undersöker digitaliseringens effekter på bibliotekets mediebestånd.

6.2 Den digitala utvecklingen av audiovisuella medier på folkbibliotek

Som King (2014, s 301) lyfter har det stundvis funnits en förväntan på bibliotek att bekanta sig med olika innovativa, ofta teknologiska lösningar för att bibehålla sin relevans i samhället. Bibliotekarier själva, tillägger hon, tenderar också att uppvisa en viss ivrighet mot att anamma digitala utvecklingar om de uppmuntrar till smidighet och bekvämlighet för biblioteket eller dess användare. Strömmande

filmtjänster kan tveklöst ses som ett uttryck för sådana lösningar. Att erbjuda digitala alternativ innebär trots allt inte bara att filmkonsumtionen för användarna blir mer tillgänglig; det innebär också att biblioteket håller sitt bestånd och sin verksamhet uppdaterat i enlighet med de trender och utvecklingar som pågår i samhället i stort.

Samtliga bibliotek som förekommer i källmaterialet har, eller har tidigare haft, tillgång till någon av strömningstjänsterna Cineasterna och Viddla. De individuella resonemangen bakom varje biblioteks beslut att ansluta sig till tjänsterna varierar. I regel dominerar däremot användarfokuserade argument snarare än argument som säger att tjänsterna gynnar biblioteket genom lägre kostnader, mindre arbetsbörda et cetera (Handman 2010). Generellt sett tangerar flera informanter istället Hill och Ingram-Monteiros (2021) argument och pratar om en vilja att tillhandahålla tjänster som ligger rätt i tiden och motsvarar användarnas förändrade användarvanor. Eller kort sagt: att möta användarna där de befinner sig. Liksom Kylberg (1973) föreligger också en känsla vid flera av biblioteken av att de måste följa med i den teknologiska utvecklingen för att undvika att halka efter. Eli vid Simrishamns bibliotek berättar således att hen betraktar anammandet av strömningstjänsterna som en naturlig utveckling av filmverksamheten i stort och att biblioteket vid tiden för införskaffandet såg det som en nödvändighet att försöka följa med i de utvecklingar som strömmande film ansågs representera: ”Vi kan inte backa in i framtiden. Vi måste vara med på detta tåget” (Eli, Simrishamn).

Flera informanter lyfter att tjänsterna varit efterfrågade under lång tid. Aden förklarar exempelvis att: ”det var ju väldigt efterfrågat från folk och det var ju liksom i flera år som dom bara: ska ni inte få Cineasterna, ska ni inte få Cineasterna. Vi fick mejl hela tiden om det” (Aden, Helsingborg). Mer praktiska argument lyfts från Camille och Billie, som – liksom majoriteten av motsvarande svar i Ogenstedts (2019) undersökning – menar att användare, via Cineasterna, kommer åt ett bredare mediebestånd än vad som vore möjligt om biblioteket köpte in varje film för sig.

Malmö stadsbibliotek hade tidigare tillgång till Cineasterna, men fick säga upp avtalet med tjänsten 2021 då den blev för dyr för biblioteket att upprätthålla. Enligt Dana stod valet mellan att antingen fortsätta tillhandahålla e-böcker eller sluta erbjuda strömmande film – ett val hen beskriver som självklart åt e-böckernas fördel, då dessa uppgavs användas i större utsträckning. En annan orsak var att strömmande film inte uppfattades svara mot bibliotekens prioriterade målgrupper:

Vi behöver också tänka på våra prioriterade målgrupper och vi tror väl inte att de prioriterade målgrupperna nås av Cineasterna. Det kanske är mer privilegierade grupper som vi kanske inte ska lägga pengarna på. De hittar sina källor ändå. Så vi har väl fokuserat på att vi ska satsa mer på barn och unga, på mångspråk och så vidare. Film är väl helt enkelt inte prioriterat hos oss längre.

(Dana, Malmö)

Återigen skymtas formuleringar som styrker slutsatsen att böcker tveklöst är den medietyp som bibliotek arbetar mest med och kännetecknas av. Dana är förvisso noggrann med att poängtera att biblioteket i alla avseenden var nöjd med Cineasterna och gärna hade behållit tjänsten om det inte vore för kostnaderna som den medförde. Samtidigt är bibliotekets sätt att arbeta med audiovisuella medier, både fysiska och digitala, svåra att förena med Ranganathans lagar såsom de förstås i denna uppsats. Detta gäller inte minst den andra lagen: ”Every person his or her book” eller här: *varje åskådare hans eller hennes film*. Lagen förespråkar att bibliotek bör sträva efter att i möjligaste mål underlätta för låntagare att tillgå det material de efterfrågar. Även om det kan tyckas långsökt att betrakta Cineasterna och liknande tjänster som redskap för tillgänglighet är det i själva verket just vad de kommit att bli. Något som regelbundet kom till tals under intervjuerna var nämligen att allt färre människor idag äger en dvd- eller blurayspelare, vilket avspeglar den drastiska nedgång som uppmärksammats vid dvd-konsumtion (Ohlsson 2023, s 37). Dana tillägger också att Cineasterna var välanvänt både inom och utanför kommunen, vilket tyder på att det fanns en efterfrågan och behov av tjänsten – även om behovet i första hand identifierades bland bibliotekets icke-prioriterade målgrupper. Genom att frånta denna målgrupp möjligheten att konsumera film digitalt försvinner därför också möjligheten att konsumera film från biblioteket över huvud taget. Att biblioteket därtill valt att bortprioritera det fysiska filmbeståndet, som förvisso är mindre använt, innebär att biblioteksanvändarna fråntas ytterligare en möjlighet att komma åt filmer, särskilt sådana som släppts efter att denna bortprioritering inleddes.

Detta är däremot en sträng tolkning av Ranganathans principer om att tillgodose alla behov som förekommer på ett bibliotek. Som Kwanya et al (2010, s 5) påtalar apropå den andra och tredje lagen: ”it may not be possible for a library to acquire all the resources required by all users. It is also not cost effective to keep some resources for certain users only”. Att tillämpa lagarna i verkligheten innebär att beslut och tillvägagångssätt som motiverats utifrån besparingar eller andra dylika prioriteringar inte får möjlighet att lyftas fram, då dessa per automatik ”bryter mot” Ranganathans lagar oavsett hur rimliga de uppfattas vara. Samtidigt finns det anledning att begrunda vilka reella konsekvenser sådana prioriteringar får på användarna, vilket en eventuell användarundersökning hade kunnat ge sken om.

I kontrast till situationen på Malmö stadsbibliotek förklarar informanterna vid övriga bibliotek att motsvarande strömningstjänster inte använts i den omfattning som de hade förväntat sig. Bibliotek som är anslutna till Cineasterna eller Viddla bestämmer själva ett budgettak för hur många filmer som får lånas ut per månad. Inget av biblioteken i undersökningen, med undantag från Malmös, har däremot nått detta tak ännu, även om utlånen för exempelvis Helsingborgs bibliotek uppges öka för varje månad. Flera bibliotek jämför med utvecklingen för e-böcker och e-ljudböcker, där det maximala antalet utlån nås i princip varje månad. Eli, Billie, Dana och Anno spekulerar i om bristen på användning beror på att allmänheten inte är tillräckligt bekant med tjänsterna, och noterar att det huvudsakligen är en smal målgrupp som använder dem. Billie förhåller sig därför något självkritisk till Hässleholms biblioteks marknadsföring av Cineasterna:

Det har varit på en låg nivå hela tiden till skillnad från Malmö, som tog bort det för att det blev för dyrt och vi bara nej, vi har inte alls samma problematik här! Vi måste snarare upplysa om att det finns och när man väl gör det så blir folk fantastiskt glada: ”oj jag visste inte ens att det fanns”, och då börjar dom använda det. Så att det är väl att vi har varit dåliga på att marknadsföra det från början och trott att alla har fattat att vi har det.

(Billie, Hässleholm)

Detta mönster skiljer sig från det som identifierats i den internationella forskningen, där strömmande filmtjänster tenderar att beskrivas som välanvända (Proctor 2018; Serrano och Fernandez 2022). Huruvida den jämförelsevis svaga användningen i mitt källmaterial beror på bristfällig marknadsföring eller andra faktorer är däremot svårt att besvara. Sannolikt går det att konstatera att biblioteken inte har missbedömt användarnas preferenser sett till vilka format de föredrar. Som jag även berör under avsnitt 6.3 finns det däremot en skillnad i vilket utbud som Cineasterna och Viddla erbjuder i jämförelse med det som uppges förekomma på de kommersiella strömningstjänsterna. Att biblioteken således väljer att förknippa sig med ett självutnämnt kvalitativt utbud i stället för ett bredare, mer kommersiellt gångbart sådant, tyder i så fall på att användarna undviker tjänsterna därför att utbudet helt enkelt inte lockar, och inte för att biblioteket misslyckats med att tillhandahålla de tekniska tjänster som efterfrågas. Om så är fallet framträder snarare en konflikt mellan bibliotekets utbud och uppfattade efterfrågan och den efterfrågan som användarna i själva verket har. Detta återkommer jag till i nästa avsnitt.

Samtliga bibliotek gör bedömningen att digital film på sikt kommer ta större utrymme på verksamheterna. Att prioritera ett strömmande filmbestånd på bekostnad av ett fysiskt är däremot en handling som har kritiserats i forskningen (King 2014; Proctor 2018; Serrano och Fernandez 2022; se också Ogenstedt 2019).

Denna uppsats ställer sig bakom argumenten som säger att ett endimensionellt mediebestånd riskerar att frånta bibliotekariernas handlingsfrihet över samlingens innehåll. I ett försök att få korn på informanternas egen syn på denna problematik ställdes frågan om vilka för- och nackdelar som de hittills har identifierat med tjänsterna. Anmärkningsvärt nog var det bara Camille och Dana som lyfte bristen på kontroll över bibliotekets filmutbud som en potentiell nackdel:

Ja nackdelen är ju att vi inte styr utbudet alls. Dom väljer ju själva vad de lägger till och vad dom tar bort. Har vi ett fysiskt bestånd så kan vi ju styra mer över det. Visst, saker går sönder och behöver gallras men vi kan ändå välja vad vi vill ha kvar

(Dana, Malmö)

I övrigt förhåller sig informanterna jämförelsevis positiva och generellt sett okritiska till tjänsterna. Flera av dem betraktar även det digitala utbudet som likvärdigt och stundtals överlägset det fysiska. Camille och Eli menar till exempel att film, till skillnad från böcker, varken missgynnas eller gynnas av att konsumeras digitalt över fysiskt:

I grunden är det berättelsen som [spelar roll]. Sen vilket format den kommer i, det är lite ovidkommande. [...] När samhället förändras och den digitala tekniken förändras då måste man vara på hugget och följa med i förändringarna annars blir vi helt oangelägna för hela samhället

(Eli, Simrishamn)

Det ska noteras att den kritik som företräds av den internationella forskningen, och som förespråkar ett kombinerat mediebestånd på digital och fysisk bärare, till viss del står i konflikt med Ranganathans mest centrala princip, nämligen att bibliotekets mediebestånd är till för att användas. Som nämndes i kapitel fyra återkommer Ranganathan ständigt till slutsatsen att medier som inte används och som endast samlas för samlandets skull inte tjänar ett legitimt syfte på biblioteket. I stället bör samlingarna utgöras av material som svarar mot användarnas efterfrågan och behov. Till skillnad från biblioteken i Proctors (2018) studie finns inte heller ett bevarandeuppdrag tillskrivet något av biblioteken i min undersökning, vilket annars hade gjort behovet av att tillvarata oanvänt material mer aktuellt.

Kritikerna som vänder sig mot införlivandet av ett uteslutande digitalt filmbestånd på bibliotek tenderar däremot att utgå från antagandet att fysisk film även i fortsättningen kommer tjäna ett syfte på biblioteken, om än ett smalt och begränsat sådant (se exempelvis King 2014, s 299, 301). Huruvida detta är sant kan endast framtiden avgöra. Ingen av informanterna i denna undersökning är däremot av uppfattningen att de fysiska filmerna är ett bestående medium, utan snarare ett som så småningom kommer att ersättas av digitala motsvarigheter.

Samtidigt är frågan naturligtvis mer nyanserad än så, vilket belyser den stundvis preskriptiva innebörden i Ranganathans lagar och principer när de tillämpas i sentida sammanhang. Den första lagen – ”Books are for use”, eller här: *Filmer ska användas* – förespråkar trots allt att bibliotek i möjligaste mån bör sträva efter att nå sina användare genom att anpassa biblioteket, dess utformning, tillgänglighet och utbud efter deras behov. Om det är så att det även fortsättningsvis kommer finnas en efterfrågan på fysisk film, oavsett hur begränsad denna är, borde biblioteket alltså sträva efter att tillhandahålla detta för användarna.

Tack vare digitala bibliotek, berättar David McMenemy (2007, s 98), är villkoren för Ranganathans första lag lättare att realisera än någonsin och tillgången till strömmande film online har tveklöst haft en positiv inverkan på användarnas möjlighet att tillgå bibliotekets filmsamlingar. Strömmande filmtjänster kan med fördel argumenteras för även utifrån Ranganathans fjärde lag: ”Save the time of the reader” eller här: *Spara åskådarens tid*. Lagen beskriver hur biblioteket kan arbeta för att effektivisera arbetet både för användare och för biblioteket självt. I anslutning till lagen pratar Ranganathan om behovet av referenssamtal, logiska utformningar av fysiska bibliotek samt en väl genomförd katalogisering – allt i syfte att underlätta för användaren att hitta det material den eftersöker. Referenssamtal tycks å andra sidan saknas inom ramarna för strömmande film och, som framgick under avsnitt 6.1, är det få av biblioteken som aktivt arbetar för att marknadsföra filmerna och underlätta för användare att hitta dem. Däremot är det tacksamt att argumentera för att strömmande filmtjänster i många avseenden sparar tid hos både användare och bibliotek såtillvida att det inte är ett fysiskt material att hantera. Genom detta har användare möjlighet att komma åt tjänsterna hemifrån under de förutsättningar de själva vill. Tjänster som Cineasterna och Viddla är därtill sökbara databaser med sökbara metadata, vilket gör sökningen av enskilda filmer mer effektiv än vad som vore möjligt i en fysisk filmsamling. Ett argument som ständigt återkommer i diskussioner om strömmande film kontra fysisk är också att flera användare parallellt kan konsumera en och samma film (se Proctor 2018). Som McMenemy (2007, s 98) lyfter i sin tolkning av Ranganathans lagar på det digitala biblioteket: ”Books are indeed for use, and if conversion from analogue to digital creates many more users for the one title then I am sure Ranganathan would have welcomed such a process with open arms.”

Avslutningsvis vill jag ta upp Covid-19-pandemin och dess verkningar på det strömmande filmutbudet. Generellt sett kan konstateras att frågor om pandemin tog mindre utrymme än vad jag hade räknat med. Ingen av informanterna upplevde att

strömningstjänsterna ökade nämnvärt under pandemin. Som Camille säger: ”det var ju liksom från så otroligt låga tal innan eftersom det var så pass nytt” (Camille, Höör). Även om det förekom en viss ökning i utlån berodde det troligtvis lika mycket på pandemin som på en pågående, successiv ökning av användare. Ökningen uppges däremot inte vara i närheten av den nivå som har beskrivits i den internationella forskningen (Real 2021; Serrano och Fernandez (2022)). Ingen av informanterna uppger heller att pandemin var en orsak till att de skaffade tjänsterna. För Helsingborgs bibliotek, som först slöt avtal med Cineasterna december 2020, hade exempelvis upphandlingen pågått sedan 2019. ”Det känns ju som att det ändå låg i tiden även om inte pandemin hade kommit” (Aden, Helsingborg).

6.3 Kvalitet och urvalskriterier

I följande avsnitt utvecklar jag källmaterialets förhållningssätt till frågor om urval och kvalitet. Under avsnitt 6.1. fördes en diskussion om hur informanterna motiverade närvaron av audiovisuella medier vid deras respektive bibliotek. Ett ytterligare argument som återkom i dessa utsagor hör till frågan om kvalitet. Samtliga informanter i mitt källmaterial upplever nämligen att biblioteken bör verka som en källa för användare att ta del av så kallad kvalitetsfilm i kontrast till vad de uppfattas tillgå via kommersiella tjänster. Till exempel beskriver Anno bibliotekets filmverksamhet i termer av: ”man skulle kunna tala om ett kompletterande uppdrag [som] möjliggör att kvalitetsfilm når en publik som kanske inte går på bio eller inte har råd att gå på bio” (Anno, Helsingborg). Likaså förklarar Camille att:

jag tycker det är viktigt att det finns någonstans där man kan låna kvalitetsfilm och komma åt den även om man inte har de ekonomiska medlen att skaffa det själv via en massa strömningstjänster

(Camille, Höör).

Men hur definierar informanterna kvalitet? På frågan om Simrishamns bibliotek utgår från något slags kvalitetsbegrepp vid inköp av film svarar Eli skämtsamt: ”min personliga smak [skratt]”. Hen tillägger så småningom att: ”men jag menar, vi har köpt in både Marvel och vi har köpt in den smalaste smala liksom” (Eli, Simrishamn). Eli målar med andra ord upp en dikotomi mellan smal och bred film, där smal film tycks motsvara kvalitetsfilm och bred film kommersiellt gångbara filmer. Ett sådant förhållningssätt är återkommande även bland övriga informanter. Kommersiell, lättsam och i regel amerikansk film kontrasteras nämligen inte sällan till vad informanterna beskriver som den kvalitetsfilm de vill tillhandahålla på biblioteket. På så vis är det lättare att få en uppfattning om vad informanterna

upplever att kvalitet *inte* är. Till exempel förklarar Anno att kvalitetsfilm är lättare att identifiera än exempelvis kvalitetsmusik och lyfter ”Avengers och Fast and Furious” som exempel på filmer som inte motsvarar bibliotekets kvalitetsbild (Anno, Helsingborg).

Eli hävdar å andra sidan att biblioteket periodvis ansträngt sig för att också köpa in bredare, mer attraktiva filmer: ”Samtidigt så vill vi ju ha en bredd. Skulle vi bara ha det allra smalaste då är det ingen som är intresserad av att komma hit över huvud taget” (Eli, Simrishamn). Billie har gjort samma bedömning och tillägger att biblioteket inte uteslutande arbetar med smalare film:

I och för sig så har vi ju valt att också köpa in kanske *något* för att inte vara alltför snäv i urvalet, att man ändå har tillgodosett dom som kanske inte är cineaster [...] utan att det även finns lite för dom som kanske inte har sett så mycket film men börjat att intressera sig

(Billie, Hässleholm)

Källgrens (1997) uppfattning om att bibliotekens filmsamlingar uteslutande skulle bestå av kvalitetsfilm tycks med andra ord inte stämma överens med biblioteken i denna undersökning. Anno beskriver också föreställningen att biblioteket som institution endast och uteslutande tillhandahåller kvalitet som ”en helt idiotisk tanke” (Anno, Helsingborg). Icke desto mindre framgår det av informanternas utsagor att de alltså hyser en föreställning om att bibliotekets filmutbud ska stå för någon slags kvalitet, även om denna kvalitet inte är allenarådande.

I praktiska termer kommer kvalitetsbegreppet till stånd mer sällan än vad det gjort tidigare. Som framgått av tidigare avsnitt har nyförvärvet av fysisk film på biblioteken kommit att minska. För dessa bibliotek tenderar endast ett handfull filmer köpas in per år och flera av dem till följd av inköpsförslag snarare än aktiv bevakning. Urvalet bestäms sedan genom olika metoder, men flera informanter förklarar att de tittar på recensioner eller läser om nya filmer som det har skrivits om i olika tidningar. Ett talande citat kommer från Dana:

Jag brukar kolla på kritiker.se och på IMDb vad den har fått för kritik helt enkelt. Har den fått under 3 av 5 typ, så får det ju finnas någon särskild anledning, till exempel om den utspelar sig i Malmö. Då kanske jag köper den ändå men annars så får det ju vara lite bättre liksom. Vi får jättemånga förslag på actionfilmer som kanske fått 2 på IMDb eller nåt sånt där eller 3 eller 4 alltså även dom som har 5 är ju oftast inte någon kvalitet enligt mig. Så då kanske vi inte köper dom helt enkelt utan det får i alla fall över medel om man säger så

(Dana, Malmö)

Danas användning av IMDb är intressant att jämföra med Bay Sengul et al. (2010), dels då båda använder IMDb som måttstock för folkbiblioteks filmutbud, dels då Bay Sengul et al. (2010) intar en väsensskild position från Dana och övriga

informeranter och lyfter i stället fram hur flera bibliotek i USA utgår från en princip om att bibliotekets utbud ska vara tillgängligt, populärt och svara mot en faktisk användning, medan biblioteken i min undersökning snarare utmärker sig genom att förena sin verksamhet med ett i många fall odefinierat kvalitetsbegrepp.

Både Cineasterna och Viddla har egna – något vaga – kvalitetsdefinitioner som tenderar att spegla de som informanterna uttrycker. Cineasterna marknadsförs till exempel som en tjänst som ”innehåller handplockade kvalitetsfilmer från hela världen” (Cineasterna 2023) och BTJ förklarar att Viddla syftar till att ”erbjuda både bredd och kvalitet för att spegla och komplettera bibliotekens ordinarie filmutbud” (Viddla 2022). Båda tjänster försöker därtill definiera sitt kvalitetsinnehåll genom att särskilja det från sådant som förekommer i kommersiella sammanhang. Cineasterna förklarar exempelvis att: ”filmen från Hollywood i all ära.... vårt fokus ligger mer på filmen, starka produktioner från udda filmländer, filmer som vågar, som spränger gränser” (Cineasterna 2023). Beståndet uppges vara kurerat av FörlagEtt själva och bestäms utifrån riktlinjer som recensioner, filmhistorisk relevans, upphovsperson, ursprungsland et cetera. Likaså beskrivs Viddla som ett ”komplement till de kommersiella streamingtjänsterna” med avsikten att ”erbjuda relevant film som väljs ut utifrån kvalitet, allsidighet och aktualitet förenligt med principen om tillgänglighet för alla” (Viddla 2022).

Cineasternas och Viddlas självbild tycks stämma överens med hur informanterna själva ser på dem. Båda tjänster tenderar också att bli föremål för en kontrastering och ställs inte sällan mot det utbud som förekommer på Netflix och dylika tjänster. Dana var exempelvis positiv till Cineasternas utbud och förklarar att: ”Det var mycket sån film som man inte hittar någon annanstans – mycket klassiker och lite äldre och lite udda och så där. Och det hittar man inte på Netflix” (Dana, Malmö). Billie instämmer och upplever att tjänsten:

är ett jättebra komplement och att det finns det här äldre materialet med film från längre tillbaka som jag inte tror finns på dom andra ställena. Netflix har inte så mycket gammalt dom vill väl ha det nya och då tycker jag att vi fyller det hålet där att vi kan tillhandahålla det

(Billie, Hässleholm)

Både Dana och Billie tillägger dock att de inte ser det som att Cineasternas utbud uteslutande består av film riktad mot en begränsad målgrupp. Snarare tycker de att utbudet är välkurerat och varierat såtillvida att det innehåller både klassiker och nyare film men också smalare film som lockar en varierad efterfrågan. En uppfattning som däremot kom till tals hos somliga informanter var att användare som känner till tjänsten också tycks förvänta sig att den ska tillhandahålla ett lika

brett och lättillgängligt utbud som går att finna i kommersiella sammanhang. De tenderar därför att bli besvikna när de inser att så inte är fallet. Huruvida detta stämmer eller inte går inte att svara på utifrån materialet. Somliga informanter uppger däremot att de misstänker att detta är en av orsakerna till att tjänsterna inte använts i den utsträckning de hade önskat. Som Camille förklarar: ”den som liksom bara vill se ren underhållningsfilm kommer ju att tycka Cineasternas utbud är ganska trist efter ett tag tror jag” (Camille, Höör).

Som Ungerbäck och Wiklund (2006) kunde påvisa saknas inte sällan en nedskrivna kvalitetsdefinition i bibliotekens medieplaner. Detta är ett mönster som även uppmärksammas i mitt källmaterial, där begreppet återkommer anmärkningsvärt ofta men utan en anslutande begreppsförklaring. I Höörs senaste biblioteksplan står det till exempel att: ”Hänsyn ska tas till kvalitet och efterfrågan samt aktualitet” (Höörs kommun 2021, s 4). En snarlik formulering förekommer i Hässleholms medieplan, som säger att: ”Medier och tjänster ska präglas av allsidighet och kvalitet” (Hässleholms bibliotek 2020, s 4). Båda formuleringar tangerar bibliotekslagens ändamålsparagraf, men ingen av dem innehåller vidare formuleringar som förklarar vad för slags kvalitetskrav som medierna ställs mot.

Ett undantag står att finna i Simrishamns medieplan. I denna förklaras nämligen att litteratur och andra medier har rätt att nekas om de inte uppfyller vissa kvalitetsanspråk. Dessa anspråk definieras förvisso, men känns inte igen utifrån hur informanterna i övrigt tillämpar begreppet. Enligt medieplanen får medierna inte innehålla: ”yttranden som är brottsliga, t.ex. hets mot folkgrupp, förtal eller uppvigling enligt brottsbalken eller tryckfrihetsförordningen.” (Simrishamns kommun 2021; Simrishamns kommun 2022, s 13). Ett högkvalitativt medium är alltså ett som inte uppmuntrar till brottslighet, och inte nödvändigtvis ett som endast står för höga konstnärliga värden. Värt att notera är att kvalitetsbegreppet såsom det förekommer i denna medieplan har vissa likheter med Isakssons (1982) fyrtio år tidigare vädjan om att de filmer som förekommer på folkbibliotek ska stå för goda värderingar och representera bra förebilder för konsumenterna.

Att bibliotekarier ska föreskriva användarnas smak är något som Ranganathan vänder sig mot. Kärnan i hans andra lag – ”Every reader his book” eller här: *varje åskådare hans eller hennes film* – förespråkar att människor har en varierad smak, tolerans och mottaglighet för kunskap, kultur och bildning. Det hör därför till bibliotekets arbete att svara mot denna variation och anpassa utbudet därefter utan att lägga värderingar i vad användaren bör konsumera. Som McMenemy förklarar:

We may not like what they request from us, we may think a book or other resource is low-brow, but we should never place our own prejudices in the way of access. [...] Ensuring a collection is representative of the community that a librarian represents is absolutely vital.

(McMenemy 2007, s 99).

Det finns alltså inget uppfattat utrymme för biblioteket att arbeta fram och upprätthålla ramar för vilka filmer som får och inte får ta plats på biblioteket, då användarnas varierade efterfrågan oundvikligen kommer bryta dessa ramar. Att biblioteken i min undersökning ändå tenderar att tillämpa ett odefinierat, men icke desto mindre normativt, kvalitetsbegrepp på filmutbudet innebär att de filmer som av olika skäl inte anses leva upp till kvalitetskraven riskerar att falla bort från urvalet och bli oåtkomliga för dess målgrupp. Detta gäller oavsett om urvalet har gjorts av bibliotekarierna själva eller av redaktionerna på BTJ och FörlagEtt, då kvalitetsanspråken liknar varandra mellan verksamheterna. Hur så kallad kvalitetsfilm däremot definieras och vilka filmer som ingår i definitionen har varit svårt att få korn på. De enda konkreta kvalitetskriterier som jag kunnat vaska fram ur informanterna är att filmerna i regel *inte* tenderar att vara storproduktioner från Hollywood. Även om inte alla biblioteksanvändare kommer efterfråga denna typ av film finns det tveklöst en efterfrågan på dem. Detta bekräftas inte minst av det faktum att flera informanter uppger att de inköpsförslag som fortfarande kommer stundtals innehåller förslag på just Hollywoodproduktioner och nyproducerad, kommersiellt gångbar film.

Det ska däremot tilläggas att flera informanter uppger att de i sitt urval faktiskt tenderar att eftersöka film som det pratas om och som de förmodar att det finns en efterfrågan på. Således är bibliotekets filmutbud inte uteslutande avgränsat kring huruvida väl det uppfyller godtyckliga kvalitetskrav eller inte. Att begreppet ändå är så pass levande – både utifrån intervjuer men också policydokument och de strömningstjänster som majoriteten av biblioteken arbetar med – gör det relevant att ta fasta på vilka konsekvenser detta får på användarnas tillgång till utbudet.

Därtill finns det anledning att lyfta informanternas egen motivering till den regelbundna tillämpningen av ett kvalitetsbegrepp. Som framgick i avsnittets inledning vill nämligen flera informanter att biblioteket ska fungera som en ingång för användarna att ta del av ett alternativt, kvalitetspräglad utbud som de inte tillgår genom kommersiella tjänster. Huruvida sådana tjänster faktiskt saknar de kvalitetsfilmer som biblioteken själva uppger sig tillhandahålla är tveksamt. Faktum är att det tillgängliga utbudet av film ständigt ökar på nätet, rimligtvis också sådan som biblioteken betraktar som kvalitetsfilm (Snickars 2014, s 68). Motivet är däremot väl menat, och kan dessutom argumenteras för utifrån en grundläggande

tolkning av den tredje av Ranganathans lagar – ”every book its reader” eller här: *varje film sin åskådare*. Lagen syftar trots allt på att det för varje användare finns böcker och filmer som den inte nödvändigtvis vet om existerar. Enligt Ranganathan bör biblioteket därför arbeta för att framhäva sådant material för den potentiella åskådaren att hitta. Genom att framhäva film som av olika skäl anses stå i motsats till den kommersiella filmindustri som biblioteksanvändare i övrigt har åtkomst till, möjliggör biblioteket alltså för användare att hitta film som de kanske annars hade missat men som ändå motsvarar dess smak och efterfrågan.

6.4 Historiska och framtida utvecklingar

Under detta avslutande avsnitt skildrar jag hur informanterna upplever att filmmediet har utvecklats på deras respektive arbetsplatser. Jag tar även hänsyn till policydokument där detta är relevant. Syftet med avsnittet är att skapa en förståelse för hur informanterna ser på biblioteket som en föränderlig institution sett till dess uppdrag och arbete med audiovisuella medier.

Ingen av informanterna i denna undersökning upplever att det någonsin har funnits ett motstånd mot att införa filmbestånd på deras arbetsplatser. Normativa argument liksom de som förekom i Lissviks (1982) undersökning och som företrädde av bland annat Isaksson (1982) om huruvida bibliotek som institution bör tillhandahålla audiovisuella medier till utlån tycks ha varit – och fortsätter vara – helt ovidkommande vid de undersökta biblioteken. Å andra sidan är det bara Camille som började arbeta som bibliotekarie innan spelfilm de facto hade introducerats som utlåningsbart medium, medan övriga informanter påbörjade sin karriär efter att filmen redan tagit plats på biblioteken. Samtidigt går det att identifiera resonemang hos flera av dessa informanter om att filmens relevans på biblioteken ändå har minskat i betydelse under den tid som de har arbetat där. På frågan om film har en självklar plats på biblioteket svarar till exempel Billie att: ”inte helt som det var tidigare. Självklar är den nog inte längre” (Billie, Hässleholm). Eli instämmer och förklarar att: ”självklar och självklar. Ja just nu, men kanske inte lika självklar framöver och den är inte lika självklar som den var för tio år sedan heller” (Eli, Simrishamn). I Malmö uppfattas inte biblioteket längre tjäna samma tillgänglighöjande syfte avseende filmer som det en gång gjort:

Det har ändrats ganska mycket dom senaste åren skulle jag säga. Det finns så många strömningstjänster nu. Jag menar, även om man inte har en prenumeration så har man kanske SVT Play som erbjuder jättemycket om man jämför med för kanske 20 år sedan eller någonting sådant [...]. Man hyrde ju film och så där så det är helt annorlunda. Nu är det så lätt att få tag

på film. Vi märker ju också att det inte lånas lika mycket och då kan vi ju inte fortsätta att köpa in det lika mycket heller.

(Dana, Malmö)

Att audiovisuella medier på fysisk bärare prioriteras mindre idag än det gjorde när informanterna först började är återkommande. Billie minns hur det var när hen först började på Hässleholms bibliotek:

Det var ju då sprillans nytt med film. Det fanns ganska gott om pengar, det var något man satsade på då. [...] Så man byggde upp ett bibliotek med film så i början – och bästa platsen kan jag säga! Man fick gott om plats och skylt, alltså det var viktigt att det skulle synas

(Billie, Hässleholm)

Utvecklingen på Hässleholms bibliotek tycks för övrigt ha pågått i relativ närtid och speglar de utvecklingsmönster som presenterades i bakgrundskapitlet. Bibliotekets medieplan för 2010–2012 förklarar nämligen att utlånen av ”AV-media (ljudböcker och DVD-filmer) ökat markant under senare år” (Hässleholms bibliotek 2010, s 5.). Motsvarande medieplan för 2020–2022 förklarar å andra sidan att: ”Cirkulationstal för dvd och ljudböcker har emellertid sjunkit markant” (Hässleholms bibliotek 2020, s 3). Den senare planen spekulerar även om utvecklingen beror på att biblioteket börjat erbjuda digitala alternativ, det vill säga Cineasterna. Uttalanden från intervjun med Billie styrker detta.

Som tidigare berördes, uttrycker samtliga informanter att en av faktorerna bakom det minskade inköpet av filmer har varit en kontinuerlig minskning av de anslag som behövs för att införskaffa medierna. En återkommande beröringspunkt är den dyra kostnaden det innebär att köpa in filmer med utlåningsrättigheter, vilket speglar slutsatser som redan Lissvik (1982) och Jonasson (1996) kunde identifiera i sina undersökningar. I takt med att fler medier har introducerats på biblioteket (tv-spel, e-böcker, e-ljudböcker, strömmande film), uttrycker flera informanter frustration över att medieanslagets utveckling inte följer samma mönster. Camille vid Höörs bibliotek förklarar till exempel att: ”bibliotekens medieanslag har ju inte höjts i samma takt som utbudet av olika medier [...]. Någonstans så får man liksom säga okej nu finns det så mycket” (Camille, Höör). Dana instämmer och åberopar det samtida ekonomiska läget som hen upplever har bidragit till att göra situationen desto svårare:

Men ett problem nu för tiden det är ju att allting är väldigt dyrt. Allting går upp i pris jättemycket. Det är ju inflation i samhället så klart, men även böcker blir ju dyrt, utrustning blir dyrt, papper är dyrt, e-böcker är dyrt. Det blir dyrare. Vårt anslag har inte minskat från förra året och då minskade det inte från förra året heller, men det har heller inte höjts så för varje år får vi ju mindre och mindre för pengarna.

(Dana, Malmö)

Att nya medier och nya sätt att konsumera dem på tar plats på biblioteket uppfattas däremot inte som negativt. Snarare har strömmande film betraktats som ett välkommet komplement till, och så småningom ersättning för, den fysiska filmen. På frågan om hur informanterna ser på filmverksamheten inom de kommande decennierna svarade också allihop att strömmande film med största sannolikhet kommer finnas kvar, medan fysisk film så småningom kommer spela ut sitt syfte: ”Om tio år då är dom borta” (Anno, Helsingborg). Informanternas sätt att tala om strömmande film härrör från en vilja att hålla sig uppdaterad avseende användarnas medievanor. Detta påminner om det sätt på vilket bland annat Kylberg (1973) och Brown (1968) pratar om den initiala utvecklingen av filmvisning och filmutlåning på bibliotek, där anammandet av detta sågs som en grundförutsättning för att hålla bibliotekets utbud aktuellt med förändringar i samhället i stort.

Flera informanter uppger också att den nutida utvecklingen påminner om den som präglade övergången från vhs- till dvd-filmer. Då, liksom nu, innebär förändringen att delar av bibliotekets användare oundvikligen går miste om bibliotekets uppdaterade samlingar. Tidigare handlade denna exkludering huvudsakligen om avsaknaden av de apparater som krävs för uppspelning av det nya formatet. Som Handman (2010) påtalar är däremot den nutida utvecklingen också förenad med närvaron av digitala utanförskap, som gör att delar av samhällets befolkning saknar kompetenser eller utrustning för att ta del av digitala tjänster. Digitala utanförskap i anslutning till strömmande film berörs endast kortfattat i källmaterialet. Aden, liksom Handman, erkänner att det är ett problem men poängterar samtidigt att biblioteket arbetar aktivt för att ge användarna de kompetenser som krävs: ”vi jobbar ju också mycket med att visa hur man använder dom digitala tjänsterna för äldre och många går ju över till dem” (Aden, Helsingborg).

Sättet på vilket informanterna beskriver filmverksamhetens utveckling på biblioteken kan med fördel tolkas utifrån Ranganathans (1963) femte lag. I denna lag beskriver Ranganathan biblioteket som en ständigt dynamisk, alltid växande organism utifrån principen: ”library is a growing organism”. Som jag berörde i kapitel fem pratar Ranganathan om ”growth”, eller utveckling och förnyelse, på två olika sätt: dels som en bokstavlig utveckling av de variabler som utgör bibliotekets organisatoriska kärna – det vill säga medier, användare och personal – dels som en utveckling av biblioteket som institution. Vad gäller den organisatoriska utvecklingen tyder källmaterialet på att denna snarast har utvecklats i negativ riktning. Med detta menar jag att filmerna, som tidigare upptog ett större bokstavligt utrymme och lockade flera låntagare, idag lyser med sin frånvaro och användarna

likaså. Flera informanter uppger också att det tidigare funnits ett större engagemang hos personalen för filmfrågor. Förändringarna har särskilt uppmärksammats vid Helsingborgs stadsbibliotek, där filmen uppges ta mindre plats idag än vad den gjorde förr. Anno förklarar att bibliotekets samling tidigare utgjordes av det mer utrymmeskrävande vhs-formatet och tillägger att biblioteket rent kvantitativt hade en större samling: ”det är väl egentligen den stora skillnaden: vi hade fler format och det tog visuellt sett ett jättemycket större utrymme” (Anno, Helsingborg).

Det andra sättet som Ranganathan pratar om utveckling på berör bibliotekets institutionella utveckling. Biblioteket som institution består av flera idéer, regler, rutiner och roller som med tiden blivit institutionaliserade och typifierade (Eriksson-Zetterquist 2009, s 16–20). Ranganathans (1963, kap. 3) beskrivning av biblioteket som ett tidigare fängelse för böcker som med tiden öppnade upp sig och började tillgängliggöra de tidigare låsta samlingarna är ett exempel på förändringar, handlingar och rutiner som så småningom institutionaliserades och sedermera *översattes* på bibliotek runt om i hela världen (Eriksson-Zetterquist 2009, s 129–134; Ranganathan 1963, s 135–189). Bibliotekens medarbetare och användare började utveckla mönster för handlingar och rutiner i anslutning till detta förändrade bibliotekslandskap, vilka blev habitualiserande och rollerna de spelade typifierade. Att låna böcker kräver således ett lånekort, vilket man införskaffar vid lånedisken där en bibliotekarie tar emot en och hjälper till med detta. Detta är handlingar som människor bekanta med biblioteket är överens om och som de agerar efter.

Som Ranganathan och flera av hans sentida tolkar lyfter är biblioteket en institution som ständigt behöver förnyas och utvecklas (McMenemy 2007; Kwanya et al 2010; George 2022). Bibliotekets filmverksamhet förstås här som ett uttryck för denna utveckling och tolkas som en praktik vars förnyelse och översättning har skett i flera etapper (Eriksson-Zetterquist 2009, s 129–134). Under en stor del av sin historia var biblioteket en institution förenad med den tryckta boken. Från och med 1800-talets mitt började däremot bokens hegemoni utmanas av intåget av andra medietyper såsom dagstidningar men så småningom också musikskivor och filmer (Snickars u.å.; Jonasson 1996). Alla bibliotek anammade sannolikt inte alla dessa medier samtidigt. Närvaron av andra medier än böcker på bibliotek var, som berördes i kapitel tre, däremot inte något främmande för bibliotekssverige ens vid 1900-talets mitt. Snarare rörde det sig sannolikt om idéer och moden som förflyttade sig mellan biblioteken i landet och snappades upp, översattes och tog plats på nya bibliotek.

Utlåning av film skulle däremot inte bli ett institutionaliserat inslag på biblioteken förrän långt senare. Mellan 1900-talets mitt och 1990-talet bestod filmens närvaro av filmvisningar på plats i bibliotekets lokaler, vilket tycks ha varit en praktik med viss spridning men inte en som verkar ha nått det genomslag som andra, mer långvariga moden gjorde (Jonasson 1996, s 9–16). Ett desto mer bestående mode som fick fäste på Sveriges folkbibliotek var däremot utlåningen av videofilm. Som jag lyfte i bakgrundkapitlet kom videofilmen att från 1990-talet och framåt att ta plats på flera bibliotek runtom i Sverige. Företeelsen kan med fördel beskrivas som en praktik som var på modet vid denna tidperiod och som även snappades upp och översattes vid flera biblioteksorganisationer.

Som Eriksson-Zetterquist (2009, s 132–134) lyfter sker inte alla översättningar rakt av. Beroende på organisationens utformning och historiska identitet kan det nämligen ske så kallade *redigeringar* av de praktiker som översätts från andra organisationer. Förändrade utlåningsregler, avgiftsbelagda lån och ett utbud som svarar mot organisationen i fråga är exempel på sådana redigeringar som varierade mellan organisationerna men som ändå kretsade kring en gemensam praktik (se Jonasson 1996, Andersson och Nilsson 2003; samt för kartläggningar av hur förändringen tog sig uttryck).

Med tiden kom vhs-filmen att kompletteras, och så småningom ersättas, av det nya filmformatet på modet: dvd-filmen. Det nya formatet hade unika förutsättningar och skilde sig även från vhs-filmen på flera punkter (Andersson och Nilsson 2003; Crawford 1999). Avvecklingen av videon var inte omedelbar men så småningom förlorade vhs-formatet sin tidigare normaliserade position som ett attraktivt inslag på folkbibliotek. Biblioteken sökte inte längre att översätta dess närvaro på deras organisationer och avvecklingen av formatet kan därför betraktas som ett exempel på en *avinstitutionalisering*, där en tidigare institutionaliserad praktik förlorar sin status och upphör att vara attraktivt och lockade för andra organisationer (Eriksson-Zetterquist 2009, s 134–136).

Samma avinstitutionalisering präglar med största sannolikhet även dagens filmverksamhet på folkbibliotek, även om det troligtvis krävs att utvecklingen först analyseras i backspeglarna innan några konkreta slutsatser kan dras. Som min undersökning visar tycks det nämligen sannolikt att den fysiska filmverksamheten vid de folkbibliotek som har undersökts så småningom kommer försvinna och ersättas av strömmande motsvarigheter som förekommer vid majoriteten av biblioteken. Samtliga informanter ser detta som den sannolikt framtida

utvecklingen, och även om inte detta kan användas som underlag för liknande slutsatser på riksnivå tyder den aktuella biblioteksstatistiken samt Cineasternas och Viddlas snabba utveckling på att liknande mönster rimligtvis borde vara möjliga att identifiera även annorstädes (Kungliga biblioteket 2022). Att så skulle ske är bevisligen förenat med vissa identifierade risker och nackdelar (se avsnitt 6.2). Dessa risker står även i konflikt med delar av Ranganathans ramverk. Samtidigt är det svårt att hitta ett mer konkret och klockrent exempel på Ranganathans femte lag än just övergången från fysiska medietyper till digitala motsvarigheter. Ranganathan spekulerar själv i om inte framtidens bibliotek i själva verket kommer präglas av nya format som är obekanta för den tryckta boken:

What further stages of evolution are in store for this growing organism – the library – we cannot anticipate fully. Who knows that a day may not come when the dissemination of knowledge, which is the vital function of libraries, will be realised even by means other than those of the printed book?

(Ranganathan 1963, s 352–353)

7 Diskussion

”Varför flyttar inte filmen in i biblioteken?” Det var en fråga som Anna Serner, tidigare vd för Svenska Filminstitutet, ställde till läsare av *Biblioteksbladet* i februari 2020. Frågan härstammar från en vädjan om att lyfta filmkunnigheten, eller förmågan att skapa och kritiskt granska film, som en del av den bredare medie- och informationskunnigheten i bibliotekets arbete. Filmen, menar Serner, är trots allt ett medium med potential att verka positivt och livsbejakande på individer, men också ett medium med en stark närvaro i samhället i stort:

Men låt oss även prata om film, om hur vi upptäcker oss själva, andra och hela verkligheten genom film. [...] [Filmen] berättar vilka vi är, var vi kommer ifrån och vart vi är på väg. Men den berättar också vilka som inte fått vara med, vem som fått skildra oss och på vilket sätt. Film är kort sagt en kraftfull konstform som hjälper oss att förstå världen och oss själva, och den har liksom litteraturen något för alla.

Serner (2020).

Även om filmkunnighet och filmens pedagogiska potential är ämnen som har fallit utanför ramen för just denna uppsats är frågan som Serner ställer fortfarande högaktuell. Varför flyttar inte filmen in i biblioteken? Varför tar den inte större plats än den gör? Är det inte, som Serner tillägger, ”dags att bjuda in alla biblioteksbesökare till den oändliga världen av film, kurerad av en kunnig bibliotekarie?” (Serner, 2020).

Syftet med denna uppsats har varit att få kunskap om vilken plats som filmen i själva verket tar på bibliotek och vilka värderingar den tillskrivs av yrkesverksamma bibliotekarier. Detta har gjorts genom att intervjua bibliotekarier och skildra filmverksamheten vid fem stycken folkbibliotek i Skåne. Mot bakgrund av tidigare forskning inom ämnet och en utvecklad bakgrundsbeskrivning, har detta sedermera analyserats med utgångspunkt i S. R. Ranganathans *Five laws of library science*. I detta avslutande kapitel sammanfattar jag resultaten från källmaterialet. Kapitlet avslutas med förslag på vidare forskning.

7.1 Slutsatser

Uppsatsens första frågeställning lyder: *Vilken roll och funktion tillskrivs audiovisuella medier på folkbibliotek?* Frågan innefattar vilka åsikter och attityder som källmaterialet uttrycker i förhållande till bibliotekens audiovisuella mediebestånd. I förlängningen syftar den till att besvara huruvida medierna uppfattas som ett uttryck för bibliotekets samhällsuppdrag i stort och om biblioteken anser sig ha en skyldighet att tillhandahålla film för sina användare.

Ingen av informanterna i denna undersökning förhåller sig kritiska till närvaron av film på biblioteken. Snarare råder en övertygelse om att filmen tjänar ett reellt syfte och att det är en medietyp som har en positiv verkan på bibliotekets användare. Gemensamt för intervjuerna och policydokumenten är också en uppfattning om att audiovisuella medier inte betraktas som främmande på biblioteket, utan snarare som ett nästintill naturligt och självklart inslag som det finns anledning att ta vara på.

Huruvida de audiovisuella mediernas närvaro och funktion kan förstås som ett uttryck för bibliotekets samhällsuppdrag är däremot svårare att besvara då informanterna uttrycker olika förståelse för vad för uppdrag de anser att biblioteket står för sett till dess mediebestånd. För en del av informanterna är filmen en självklar del i bibliotekets verksamhet och ett medium med snarlik relevans som böcker och andra berättelsebärande medier. För dessa är det därför en självklarhet att biblioteket ska tillhandahålla film. För andra betraktas det mer som ett komplement till det som tenderar att ses som bibliotekets primära medietyp: den tryckta boken. Återkommande i materialet är däremot en föreställning om att biblioteket ska verka som en utjämnande kraft i samhället och att filmerna de tillhandahåller tjänar ett syfte som komplement när användarnas egna resurser inte räcker till. Ingen av informanterna är däremot av uppfattningen att biblioteket, i praktiska termer, bör prioritera filmen över eller ens på samma nivå som boken. Att filmen inte skulle ta plats, eller att den skulle ha en negativ verkan på bibliotekets användare, är föreställningar som inte har lämnats något utrymme i källmaterialet.

Likt vad tidigare uppsatser inom området har identifierat (Jonasson 1996; Andersson och Nilsson 2003; Ungerbäck och Wiklund 2006) tenderar biblioteken att arbeta utifrån ett kvalitetsbegrepp i anslutning till sina filmbestånd. Samtliga informanter uttrycker sig därför om att de flesta filmer som förekommer på biblioteket ska stå för någon slags uppfattad kvalitet. Detta begrepp tar sig uttryck vid urval och nyförvärv av fysisk film, men präglar även de strömningstjänster som förekommer på biblioteket som marknadsför sig själva som bärare av kvalitetsfilm.

Däremot, i ett mönster som speglar ovan nämna uppsatser, uppvisar både informanterna och policydokument en regelbunden svårighet i att definiera vad kvalitet är, annat än en motsats till kommersiellt gångbara filmer.

Uppsatsens andra frågeställning lyder: *Hur arbetar biblioteken med sitt audiovisuella mediebestånd idag? Hur skiljer sig detta från förr?* Frågan har formulerats för att få en förståelse för hur film, på både fysisk och digital bärare, i praktiska termer tar sig uttryck på folkbibliotek i nutid och vilka skillnader detta innebär mot den historiska bakgrund som skisserats i uppsatsens bakgrundskapitel.

I källmaterialet framkommer att audiovisuella medier har en fortsatt stabil närvaro på de undersökta folkbiblioteken. Alla bibliotek som förekommer i undersökningen tillhandahåller ett fysiskt filmbestånd och majoriteten av dem kompletterar detta bestånd med tillgång till strömmande filmtjänster. Vad gäller det fysiska filmbeståndet har däremot betydelsen av detta minskat avsevärt. För majoriteten av bibliotekens låntagare uppges nämligen inte längre fysisk film vara det huvudsakliga sättet att konsumera film på och bibliotekarierna själva ägnar därför mindre fokus åt att upprätthålla detta bestånd än vad de gjort tidigare.

Även ekonomiska hänsynstaganden har påverkat hur biblioteken förhåller sig till sitt filmbestånd. Minskade resurser att fördela över medierna i kombination med att nya och delvis förändrade medier förekommer på biblioteket har inneburit att det blivit svårare att argumentera för upprätthållandet av ett fysiskt filmbestånd.

Således har Höörs bibliotek, som enda i bibliotek i materialet, tagit ett aktivt beslut att upphöra helt med inköp av ny film och förlitar sig istället på det utbud som filmströmningstjänsten Cineasterna tillhandahåller. Inget av de övriga biblioteken har dagsaktuella planer på att upphöra med sitt filmbestånd, även om samtliga spekulerar i om inte fysisk film kommer ersättas av en strömmande motsvarighet i framtiden. Majoriteten av biblioteken har däremot tagit ett aktivt beslut om att minska på inköpet av nya, fysiska filmer och i princip bara köpa in på inköpsförslag. Den film som köps in, och som följaktligen lånas ut, uppges primärt svara mot en ständigt minskande och i regel åldrande målgrupp.

Den stora skillnad som identifierats mellan det nutida filmbeståndet och det som har identifierats i historiska källor är naturligtvis närvaron av strömmande filmalternativ, vilket flera informanter jämför med utvecklingen av dvd-formatet innan detta tog över från det tidigare dominanta vhs-formatet. Övriga skillnader är

huvudsakligen kvantitativa. Nutidens filmbestånd utgörs i huvudsak av färre filmer, tar mindre utrymme rent bokstavligt och har en mindre efterfrågan från användare. Kvalitativt finns det däremot då, liksom nu, en viss övertygelse om att biblioteket ska erbjuda så kallad kvalitetsfilm och att denna kvalitetsfilm ska vara en kontrast mot den som kan tillgås via mer tillgängliga, i regel kommersiella, kanaler. Övriga normativa argumenten tycks däremot ha försvunnit helt, och vare sig informanterna själva eller policydokumenten kopplade till biblioteken pratar om negativa verkningar som kommer av filmerna och det förekommer inte heller argument som hävdar att bibliotek principiellt inte ska innehålla ett filmutbud.

Uppsatsens tredje och sista frågeställning lyder: *Hur har den digitala medieutvecklingen påverkat bibliotekens arbete med och förhållningssätt till sitt audiovisuella mediebestånd?* Digitalisering var en faktor som gjorde sig ständigt påmind under införskaffandet och tolkningen av materialet. Samtliga informanter tillskriver den digitala utvecklingen av samhället och kulturlivet – det som Pelle Snickars (2014, s 16) beskriver i termer av ett trippelt paradigmskifte – som den enskilt största bidragande faktorn på användarnas förändrade medievanor på biblioteket. Att användare inte längre efterfrågar fysiska filmer framstår som en självklarhet som alla informanter ställer sig bakom, vilket speglar mönster som även Julia Proctor (2018) och Corinne Forstot-Burke (2019) kunnat identifiera i ett internationellt sammanhang.

I ett försök att hålla bibliotekets medieutbud uppdaterat med de förändrade medievanorna har samtliga bibliotek i undersökningen någon gång slutit avtal med filmströmningstjänsterna Cineasterna eller Viddla, utvecklade av FörlagEtt respektive BTJ. Tjänsterna tillhandahåller filmer som användare kan strömma hemifrån under villkor som sätts av biblioteket som tillhandahåller tjänsterna. Ett av biblioteken, Malmö stadsbibliotek, hade tidigare tillgång till Cineasterna men fick av kostnadsskäl avbryta samarbetet. Övriga informanter upplever att tjänsterna är populära och välanvända, men ingen av dem har i jämförelse med Malmö stadsbibliotek någonsin nått taket för maxbudgeten, även om populariteten ökar för varje månad. Under pandemin ökade tjänsterna i användning något, men inte på en anmärkningsvärd nivå vilket skiljer sig från hur utvecklingen noterats i tidigare forskning (Real 2021; Serrano och Fernandez 2022).

Cineasterna och Viddla har i stort sett uteslutande beskrivits i positiva ordalag av informanterna. Utbudet betraktas som lämpliga både i storlek och innehåll. Samtliga informanter är också av uppfattningen att dessa tjänster, eller

motsvarande, i framtiden kommer ersätta de fysiska filmsamlingarna. Ett alltför endimensionellt mediebestånd är däremot något som kritiserats i forskningen, bland annat av Rachel King (2014) samt Amauri Serrano och Michael Fernandez (2022), som trycker på att en sådan prioritering är förenad med vissa risker sett till bibliotekets handlingsfrihet och kontroll över utbudet.

7.2 Vidare forskning

Film på bibliotek är ett ämne som gjort ett svagt intryck på det svenska biblioteks- och informationsvetenskapliga fältet. Detta trots att det är svårt att hitta folkbibliotek där film inte förekommer i någon utsträckning och trots att strömmande filmtjänster finns i nästintill alla kommuner. Flera frågor och perspektiv som har lyfts i denna uppsats har inte tidigare berörts, men behöver fortsätta studeras. Jag vill därför uppmana den kommande forskningen att ta fasta på detta ämne, och ta vid där min fallstudie över företeelsen avslutar eller brister.

Vidare ska det konstateras att jag har ägnat mig åt en fråga som kan närmast utifrån betydligt fler perspektiv än vad jag själv har gjort. Som kort berördes i avsnitt 6.1 och 6.2, kan ämnet även studeras utifrån ett användarperspektiv. Ett sådant perspektiv har intresserat tidigare studenter inom biblioteks- och informationsvetenskap, men senaste gången detta tog uttryck i en uppsats var 2007 med Tomas Kindenbergs magisteruppsats ”Film på bibliotek ur ett användarperspektiv: En undersökning av attityder till spelfilmsverksamhet på svenska folkbibliotek”. Sexton år har förflutit sedan dess och den internationella forskningen har påvisat att det idag finns en stor efterfrågan på strömmande film hos användare. Som min undersökning visar har å andra sidan de strömmande filmtjänster som biblioteken tillhandahåller i många fall har gjort ett förhållandevis svagt intryck på biblioteksanvändarna, parallellt med att det fysiska filmutbudet fortsätter minska. En användarundersökning hade därför kunnat ge fruktbara insikter om hur användarna själva resonerar samt vilka förväntningar de i själva verket har på biblioteket sett till dess mediebestånd.

Till sist har mina intervjuer gjort det tydligt att film står jämte musik som de två medietyper vars förutsättningar skiftat mest i samband med digitaliseringen. I denna uppsats har jag valt att fokusera på film, men närvaron av cd- och lp-skivor på bibliotek och deras förmåga att konkurrera med möjligheten att strömma musik via Spotify och Youtube är ett annat ämne som med fördel kan angripas utifrån samma problemformulering som präglar denna uppsats.

Bilagor

Bilaga 1: Beskrivning av informanter

Nedan följer en beskrivning av undersökningens intervjupersoner samt biblioteken de arbetar på. Informanterna är anonymiserade i enlighet med de etiska riktlinjer jag ansett nödvändiga för uppsatsen (se Bilaga 2).

Aden & Anno, Helsingborgs stadsbibliotek

Aden och Anno arbetar med inköp av medier på Helsingborgs stadsbibliotek. Aden har jobbat på biblioteket sedan 2010 och Anno sedan 2003. Anno arbetar även med bibliotekets e-medier. Helsingborgs stadsbibliotek har ett mindre fysiskt filmbestånd bestående av spelfilm för barn och vuxna samt dokumentära filmer.¹¹ Sedan december 2020 har biblioteket tillhandahållit Cineasterna. Från Helsingborgs bibliotek har jag fått ta del av biblioteksplaner från 2006 samt mellan 2016 till och med 2023. Intervjun genomfördes 16 mars 2023.

Billie, Hässleholms stadsbibliotek

Billie har arbetat på Hässleholms stadsbibliotek i tjugo år och jobbar med inköp av film, musik och tidskrifter. Biblioteket har ett större utbud fysiska filmer och har haft tillgång till Cineasterna sedan början av 2020.¹² Från Hässleholms bibliotek har jag även fått ta del av medieplaner från 2010 till och med 2022, med en lucka mellan 2015 och 2020. Intervjun genomfördes 27 februari 2023.

Camille, Höörs bibliotek

Camille har jobbat på Höörs bibliotek sedan 1986. Biblioteket har ett i förhållande till sin storlek stort utbud fysiska filmer.¹³ Sedan hösten 2022 köper biblioteket inte längre in fysiska filmer på vuxenavdelningen, men erbjuder sedan ett år tillbaka Cineasterna till sina låntagare. Från Höörs bibliotek har jag fått ta del av

¹¹ Enligt Familjen Helsingborgs katalog finns 1019 filmer tillgängliga för användare vid Helsingborgs stadsbibliotek (2023-04-19).

¹² Enligt SNOKA-biblioteks katalog finns 1654 filmer tillgängliga för användare vid Hässleholms stadsbibliotek (2023-04-19).

¹³ Enligt Höörs biblioteks katalog finns 981 filmer tillgängliga för användare vid biblioteket (2021-04-19).

biblioteksplaner för åren 2010 till och med 2024, med en lucka mellan 2013 och 2016. Intervjun genomfördes 24 februari 2023.

Dana, Malmö stadsbibliotek

Dana har jobbat på Malmö stadsbibliotek sedan sex år tillbaka och arbetar med inköp av medier till både huvudbiblioteket och stadsdelsbiblioteken. Dana ansvarar även för inköp av film till bibliotekets vuxenavdelning. Biblioteket har ett stort utbud fysiska filmer, men köper endast in ny film i begränsad omfattning.¹⁴ Malmö stadsbibliotek hade tidigare tillgång till Cineasterna, men av kostnadsskäl avslutade biblioteket sitt samarbete med denna tjänst 2021. Från Malmö stadsbibliotek har jag fått ta del av biblioteksplaner mellan 2005 och 2020, samt den senaste medieplanen. Intervjun genomfördes 13 februari 2023.

Eli, Simrishamns bibliotek

Eli har arbetat på Simrishamns bibliotek i elva år och jobbar med inköp av medier. Hen är även delaktig i bibliotekets digitala team. Biblioteket har ett förhållandevis stort utbud fysiska filmer och tillhandahåller båda strömningstjänsterna Cineasterna och Viddla.¹⁵ Från Simrishamns bibliotek har jag fått ta del av biblioteksplaner för åren 2019 till och med 2026 samt medieplaner aktuella mellan 2004 och 2021. Intervjun genomförde 9 mars 2023.

¹⁴ Enligt Malmö stadsbiblioteks katalog Malin finns 4397 filmer tillgängliga för användare vid biblioteket (2023-04-19)

¹⁵ Enligt Bibliotek Skåne Sydosts katalog finns 896 filmer tillgängliga för låntagare vid Simrishamns bibliotek (2023-04-19).

Bilaga 2: Etiska överväganden

Kvale och Brinkmann (2014, s 97) menar att intervjustudier är förenade med moraliska frågor. Intervjuer bygger på mänsklig interaktion och det är mänskliga tankar, åsikter och känslor som utgör grunden för det empiriska materialet. Studiens värde måste därför vägas mot de effekter som intervjun kan tänkas ha på deltagarna, och vilka åtgärder som bör tas för att minska risken för negativ påverkan.

Min studie syftar inte till att lyfta fram känsliga uppgifter eller studera ett kontroversiellt fenomen. Jag har därför inte stött på någon anledning att avbryta mina intervjuer eller avstå från dem på grund av negativa upplevelser från deltagarna. Icke desto mindre har jag funnit det lämpligt att anonymisera dem, eftersom det inte finns någon egentlig fördel med att nämna dem vid deras namn. I praktiken är fullständig anonymisering svårt att uppnå (Vetenskapsrådet 2017, s 40–41). Min strävan har ändå varit att göra en identifiering av deltagarnas identitet så svår som möjligt. För att säkerställa detta har jag valt att benämna intervjudeltagarna med en könsneutral pseudonym. Jag har även strävat efter att göra beskrivningarna av dem så givande för uppsatsens ändamål som möjligt utan att lämna information som hade riskerat att göra dem identifierbara.

Deltagarnas arbetsplatser har däremot inte anonymiserats. Detta beror på att två av biblioteken – Malmö och Simrishamn – kan identifieras bara genom en grundläggande beskrivning av dem. Malmö stadsbibliotek är det enda i Skåne som har sagt upp ett tidigare avtal med Cineasterna och Simrishamns bibliotek, tillsammans med övriga bibliotek i samarbetet Bibliotek Skåne Sydost, är det enda som tillhandahåller både Cineasterna och Viddla.

I enlighet med rekommendationer om informerat samtycke (Vetenskapsrådet 2017; Kvale och Brinkmann 2014, s 105–106), har samtliga intervjudeltagare fått ta del av, och godkänna, villkoren för sitt deltagande innan intervjuerna påbörjades. Efter att ha upprättat kontakt med intervjupersonerna skickade jag ut ett brev (se Bilaga 3) per e-post innehållande relevant information om studien, dess syfte, om mig själv samt villkoren för intervjun. Vid intervjutillfället hade jag även tagit med en samtyckesblankett med villkor för intervjun, att den kommer spelas in och att deltagaren när som helst har rätt att avbryta sitt deltagande. Blanketten signerades av både mig och informanten, varefter de erbjöds en kopia på detta dokument. Intervjuerna spelades in på min telefon. Filen har därefter sparats lokalt på min dator och det är endast jag som har tillgång till den. Transkribering av inspelat material innebär att talat språk omvandlas till skriven text. Denna omvandling

innebär en tolkning och det är därför inte säkert att min tolkning av materialet är likadan som den som mina deltagare hade gjort. Jag har därför erbjudit samtliga deltagare att ta del av såväl det inspelade som transkriberade materialet. När uppsatsen är färdig och godkänd kommer filerna att raderas.

Bilaga 3: Introducerande mejl till informanter

Hej,

Jag heter Emil Fältman och studerar på masterprogrammet ABM (Arkivvetenskap, Biblioteks- och informationsvetenskap, Museologi) vid Lunds universitet. Jag håller nu på att skriva mitt examensarbete i form av en masteruppsats om audiovisuella mediers plats och funktion vid svenska folkbibliotek. Min studie bygger på att jag gör intervjuer med verksamma bibliotekarier med särskilt fokus på frågor om inköp, digital och teknisk utveckling samt förhållandet till medieutvecklingen i samhället i stort. Exempel på frågor som jag är intresserad av att undersöka är:

- Har audiovisuella medier en självklar plats på biblioteket?
- Har den digitala medieutvecklingen påverkat hur biblioteken arbetar med, förhåller sig till och tillgängliggör sina audiovisuella medier?
- På vilka sätt skiljer sig arbetet med, och inställningen till, audiovisuella medier idag jämfört med för 10–15 år sedan?
- Fanns det några märkbara effekter av Covid-19-pandemin på användarnas förhållningssätt till det audiovisuella mediebeståndet, och har detta lämnat spår i hur biblioteket arbetar med sitt bestånd?

Intervjun beräknas ta ungefär ca 60–90 minuter och med din tillåtelse vill jag gärna spela in den. Inspelningen kommer inte att spridas vidare och de som blir intervjuade inom ramen för uppsatsen kommer att anonymiseras. Deltagande i undersökningen är frivilligt och du har möjlighet att avbryta din medverkan om du så önskar. Jag är mycket tacksam om du har tid och möjlighet att delta!

Vänliga hälsningar

Emil Fältman

Litteraturförteckning

Litteratur

Ahrne, G. & Svensson, P. (2015). *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm, Liber.

Alvesson, M. & Sköldberg, K. (2017). *Tolkning och reflektion : vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund, Studentlitteratur.

Andersson, D. (2009). *Folkbibliotek makt och disciplinering: en genealogisk studie av folkbiblioteksområdet under den organiserade moderniteten*. Stockholm, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.

Andersson, M. & Nilsson, E. (2003). *Att ha och inte ha: en studie kring bibliotekariers värderingar och urvalskriterier för spelfilm på biblioteket*. Magisteruppsats, Biblioteks- och informationsvetenskap. Högskolan i Borås.

Bay Sengul, E., Emery, S. C., Torok Fleming, C., Hartman, L., Hill, C. E., Stone, C. B. & Shaw, D. (2012). Movies in Public Libraries: A Checklist Comparison with Internet Movie Database Recommendations. *Public Library Quarterly*, 31(4), ss. 352–362.

Bolay, K. H. (1973). Apparater. I *AV i biblioteken: film, bild- och ljudband*. Lund: Bibliotekstjänst.

Brown, A. (1969). Låt oss avskaffa folkbiblioteket. *Biblioteksbladet*. 1969:2-3. ss. 151-153.

Busha, C. H. & Harter, S. P. (1980). *Research methods in librarianship: techniques and interpretation*. New York, Academic P.

Bäckwall, P. (2001): *Har vi det ni söker eller önskar ni något annat?: En undersökning om ungdomars musik- och filmintresse och deras syn på musik- och filmutbudet i ett mindre och ett större bibliotek*. Magisteruppsats, Biblioteks- och informationsvetenskap. Högskolan i Borås.

Carlsson, U. (2011). *Nordicom-Sveriges Mediebarometer 2010*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.

Carr, P. L. (2014). Reimagining the Library as a Technology: An Analysis of Ranganathan's Five Laws of Library Science within the Social Construction of Technology Framework. *Library Quarterly* 84(2): ss. 152-164.

Cloonan, M. V. & Dove, J. G. (2005). Ranganathan Online. *Library Journal* 130(6): ss. 58-60.

Crawford, W. (1999). Up to Speed on DVD. *American Libraries* 30(8): ss. 71-74.

- Eriksson-Zetterquist, U. (2009). *Institutionell teori: idéer, moden, förändring*. Malmö: Liber.
- Eriksson-Zetterquist, U. & Ahrne, G. (2015). ...att fråga folk. I Ahrne, G. & Svensson, P. (2015). *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm, Liber.
- Eriksson-Zetterquist, U., Kalling, T. & Styhre, A. (2015). *Organisation och organisering*. fjärde upplagan Stockholm: Liber.
- Findahl, O. & Davidsson, P. (2014). *Svenskarna och internet 2014*.
- Forstot-Burke, C (2019). Turn Down for What: A Study of Physical and Streamed Media Usage at the University of Kansas Libraries. *Music Reference Services Quarterly*, vol. 22, no. 4, ss. 189-208.
- Francke, H., Söderlind, Å., Pilerot, O., Gullvor, E. & Limberg, L. (2016). Folkbiblioteken i medielandskapet. I: SOU 2016:30. *Människorna, medierna & marknaden: Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring: forskningsantologi*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- George, S. (2022). Re-Looking at S. R. Ranganathan's Five Laws of Library Science. *International Journal of Librarianship* 7(2), ss. 155-161.
- Gibbs, G. R. (2018). *Analyzing qualitative data*. Second edition Los Angeles: Sage Publications Ltd.
- Grombly, A. (2020). Streaming Video Acquisition Models for Small to Medium Academic Libraries. *Serials Librarian*, vol. 79, no. 1/2, ss. 163–176.
- Handman, G. (2010). License to Look: Evolving Models for Library Video Acquisition and Access. *Library Trends*, 58(3), ss. 324–334.
- Hill, K. & Ingram-Monteiro, N. (2021). What Patrons Really Want (In Their Streaming Media): Using Focus Groups to Better Understand Emerging Collections Use. *Serials Librarian*, 80(1–4), ss. 30–33.
- Hjelmqvist, B. (2008). *Landet Bibliotopia*. Stockholm: Svensk biblioteksförening.
- Hjelmqvist, B. (1951). Dit vi inte hunnit. I Sveriges Allmänna Biblioteksförening. *Sjätte nordiska biblioteksmötet i Uppsala 1950, redogörelse*. Uppsala.
- Höglund, L. (2012). Svenskarna och folkbiblioteken på 2000-talet. I Frenander, A. & Lindberg, J. (red.). *Styra eller stödja?: svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*. Borås: Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/ Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås.
- Internetstiftelsen (2022). *Svenskarna och internet 2022*.
- Isaksson, B. (1982). *Video*. Lund: Bibliotekstjänst.

- Jarlbrink, J., Lundell, P. & Snickars, P. (2019). *Mediernas historia: från big bang till big data*. Lund: Föreningen Mediehistoriskt arkiv.
- Jonasson, P. (1996). *Video på bibliotek. En granskning av spelfilmsverksamheten på svenska folkbibliotek*. Magisteruppsats, Biblioteks- och informationsvetenskap. Högskolan i Borås.
- Kindenberg, T. (2007). *Film på bibliotek ur ett användarperspektiv: En undersökning av attityder till spelfilmsverksamhet på svenska folkbibliotek*. Magisteruppsats, Biblioteks- och informationsvetenskap. Uppsala universitet.
- King, R. (2014). House of Cards: The Academic Library Media Center in the Era of Streaming Video. *Serials Librarian*, 67(3), ss. 289–306.
- Kulturdepartementet (2022). *Strategi för ett starkt biblioteksväsende 2022–2025*.
- Kungliga biblioteket (2015). *Bibliotek 2015: Offentligt finansierade bibliotek*.
- Kungliga biblioteket (2022). *Bibliotek 2022: Sveriges offentligt finansierade bibliotek*.
- Kvale, S. Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund, Studentlitteratur.
- Kwanya, T., Stilwell, C. & Underwood, P.G. (2010). Library 2.0 principles and Ranganathan's fifth law. *Mousaion* 28(2), ss. 1-16.
- Kylberg, A. M. (1973). Har vi något avtal med framtiden?. I *AV i biblioteken: film, bild- och ljudband*. Lund: Bibliotekstjänst.
- Källgren, B. (1997). Vart är videon på väg?. I Einarsdóttir, S. et al. (red.). *Modern teknik - moderna medier: biblioteken i IT-samhället*. Lund: Bibliotekstjänst.
- Lissvik, Ö. (1982). *Video på bibliotek?*. Specialarbete, Biblioteks- och informationsvetenskap. Högskolan i Borås.
- McMenemy, D. (2007). Ranganathan's relevance in the 21st century. *Library Review*, Vol. 56 No. 2, ss. 97-101.
- Mehlin, P. E. (1969). A och V i biblioteken – en ny planeringssituation. *Biblioteksbladet*. 1969:2-3, ss. 156-167.
- Neergaard, E. (1951). Filmen i uplysningens tjänste. I Sveriges Allmänna Biblioteksförening. *Sjätte nordiska biblioteksmötet i Uppsala 1950, redogörelse*.
- Noruzi, A. (2004). Application of Ranganathan's Laws to the Web. *Webology*, 1(2), s. 8.

- Ogenstedt, E. (2019). *Att följa strömmen: Åtkomst till fysiska och strömmande filmer på svenska folkbibliotek*. Masteruppsats, Biblioteks- och informationsvetenskap. Högskolan i Borås.
- Ohlsson, J. (2023). *Mediebarometern 2022*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.
- Olsson Dahlquist, L. (2019). *Folkbildning för delaktighet: En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid*. Lunds Universitet.
- Olsson Dahlquist, L. & Carlsson, H. (2022). Folkbiblioteket som idé och praktik. I Blomgren, R., Michnik, K. & Sundeen, J. (red.). *Biblioteksgeografien: en antologi om biblioteksväsende och biblioteksforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Proctor, J. (2018). Testing assumptions: Is streaming video really preferable to DVDs?. *Journal of Electronic Resources Librarianship*, 30(2), ss. 84–90.
- Ranemo, C. & Mattsson, A. (2021). *Bibliotek 2021: Offentligt finansierade bibliotek*.
- Ranganathan, S. R. (1963). *The five laws of library science*. Bangalore, Sarada Ranganathan Endowment for Library Science.
- Real, B. (2021). Bridging Digital Divides during COVID-19: Findings from the 2020-2021 Connecticut State Library Digital Inclusion Survey. *Public Library Quarterly*, 40(4), ss. 283–309.
- Ristarp, J. & Andersson, L. G. (2001). *Mitt i byn!: om det moderna folkbibliotekets framväxt*. Lund: Bibliotekstjänst.
- Serner, A. (2020). Anna Serner: ”Låt oss utmana Youtube”. *Biblioteksbladet*. <https://www.biblioteksbladet.se/ideer/anna-serner-lat-oss-utmana-youtube/> [2023-05-31].
- Serrano, A. & Fernandez, M. (2023). Impacts of COVID-19: Toward a Streaming-Preferred Video Collection Policy. *Collection Management*, 48(1), ss. 5–21.
- SFS 2013:801. *Bibliotekslag*. Kulturdepartementet
- Snickars, P. (u.å.). *Kapitel 2: ljud* [opublicerat manuskript].
- Snickars, P. (2010). Vad är kvalitet?. I: Ilshammar, L., Snickars, P. & Vesterlund, P. (red.). *Citizen Schein*. Stockholm: Kungliga biblioteket
- Snickars, P. (2014). *Digitalism : när allting är internet*. Stockholm, Volante.
- SOU 1949:28. *Folk- och skolbibliotek*. Ecklesiastikdepartementet.

SOU 1981:55. *Video: Videogramutredningens slutbetänkande*.
Utbildningsdepartementet.

Sveriges Allmänna Biblioteksförening (1951). *Sjätte nordiska biblioteksmötet i Uppsala 1950, redogörelse*. Uppsala.

Söderlind, Å. & Elf, G. (2014). *"Vi arbetar i medborgarnas tjänst": en kartläggning av mediestrategiskt arbete på bibliotek utifrån normerande dokument*. Stockholm, Svensk biblioteksförening.

Ungerbäck, C. & Wiklund, Å. (2006). *Hur väljs spelfilm?: urvals- och inköpsprocessen hos Bibliotekstjänst samt urvalsprocessen hos svenska folkbibliotek*. Magisteruppsats, Biblioteks- och informationsvetenskap. Högskolan i Borås.

Urban, S. G. (2022). Evaluating Kanopy Access Models in Academic Libraries: Balancing Demand and Budget Constraints. *Collection Management*, 47(1), ss. 37-48.

Vetenskapsrådet (2017). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Östling, G. (1951). Replik till Ebbe Neergaard. I Sveriges Allmänna Biblioteksförening. *Sjätte nordiska biblioteksmötet i Uppsala 1950, redogörelse*. Uppsala.

Opublicerat material

Helsingborgs kommun (2019). *Biblioteksplan 2020-2023 Program för biblioteken i Helsingborgs stad*.

Hässleholms bibliotek (2010).

Hässleholms bibliotek (2020). *Medieplan 2020-2022*.

Höors kommun (2021). *Biblioteksplan Höors kommun 2021-2024*.

Malmö stad (2015). *Biblioteksplan 2016 – 2020: Malmös folk- och skolbibliotek*.

Simrishamns kommun (2021). *Medieplan för Simrishamns bibliotek 2021*.

Simrishamns kommun (2022). *Biblioteksplan Simrishamns kommun 2022 t.o.m. 2026*.

Webbsidor

BTJ (u.å.). Vanliga frågor och svar.

<https://butik.btj.se/pages/kundservice/> [2023-03-19].

Cineasterna (2023). Välkommen till Cineasterna.

<https://docs.cineasterna.com/> [2023-04-24].

FörlagEtt (u.å.). *Om oss*.

https://www.forlagetshop.se/index.php?option=com_content&view=article&id=78&Itemid=116 [2023-03-19].

Nationalencyklopedin (u.å.). *Audiovisuell*.

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/audiovisuell> [2023-06-01].

Nationalencyklopedin (u.å.). *Streaming*.

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/streaming> [2023-06-01].

Viddla (2022). Om tjänsten. <https://viddla.se/info/9> [2023-04-24].

Källmaterial

Uppsatsens källmaterial består primärt av inspelade och transkriberade intervjuer med medarbetare vid folkbiblioteken i Helsingborg, Hässleholm, Höör, Malmö och Simrishamn. Vid författandet av denna uppsats fanns detta källmaterial i upphovspersonens ägo.